

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Anders Altenby

Efterarv och försäkring

Kan ett förmånstagarförordnande skapa ett efterarv?

JURM02 Examensarbete

Examensarbete på juristprogrammet
30 högskolepoäng

Handledare: Eva Ryrstedt

Termin för examen: Period 1 HT2017

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	5
FÖRKORTNINGAR	6
1 INLEDNING	7
1.1 Bakgrund	7
1.2 Syfte	10
1.3 Frågeställning	11
1.4 Metod och material	12
1.5 Avgränsning	13
1.6 Forskningsläge	14
1.7 Disposition	15
2 FÖRSÄKRINGSRÄTTEN	16
2.1 Inledning	16
2.2 Förmånstagarförordnande	17
2.3 Tolkning av förmånstagarförordnande	19
2.4 Verkan och jämkning	20
2.4.1 Verkan mot dödsboet	20
2.4.2 Jämkning	21
3 ARVSRÄTTEN	25
3.1 Den legala arvsordningen	25
3.2 Efterarvsrätten	27
3.3 Dösbodelägare och kallelse	29
3.4 Testamente och tolkning	30
3.5 Inskränkning i testationsrätten samt laglottsskydd	32

4	NJA 1975 S. 302	34
4.1	Inledning	34
4.2	Bakgrunden	34
4.3	HD's bedömning – presumtionsregeln	35
4.4	Kommentarer och predjudikatvärde	36
5	ANALYS	38
5.1	Inledning	38
5.2	Den uttryckliga sekundosuccessionen	38
5.3	Vad väger emot efterarvsrätten?	41
5.4	Vad talar för efterarvsrätten?	45
5.5	Jämkningsregeln	46
5.6	Laglott	48
5.7	Kallelse	49
6	AVSLUTANDE KOMMENTAR	51
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	53
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	55

Summary

When a spouse inherits another spouse, who has children from a previous marriage, parents, siblings or nephews alive, a right to secondary inheritance occurs according to Swedish law. Before 1975, it was not clarified whether this right to secondary inheritance should include an insurance reimbursement due to an insurance with a spouse as beneficiary. In 1975 the Swedish Supreme Court ruled that the insurance reimbursement is to be included in the right to secondary inheritance.

A right to secondary inheritance is based on the fact that someone in fact inherited in the first place. That was also the case in the 1975 Supreme Court ruling where the spouse, next to the insurance reimbursement beneficiary, also inherited. The question arising is whether there is a right to secondary inheritance in an insurance reimbursement when there is nothing to inherit. For example, if a spouse dies with no common children and no will issued, children from a previous marriage will inherit their deceased parent and no inheritance is to be obtained by the surviving spouse. The same result occurs when there is a shortfall, the liabilities exceed the assets of the estate, and there is nothing to inherit.

There is no support for the right to secondary inheritance in an insurance reimbursement, except when the policyholder explicitly ordained such a right, according to Swedish law. Not in the Swedish Inheritance Code nor the Insurance Act. Nor is there anything in the legislative history that suggests a right to secondary inheritance in an insurance reimbursement. However, in the above mentioned Supreme Court ruling, the Supreme Court issued a rule of presumption that intends to reflect the will of the general public. The rule of presumption states that if a deceased spouse placed a surviving spouse as beneficiary, the common will would be that the deceased spouse wished that the insurance reimbursement should return to his or her family when the surviving spouse dies.

The question in relation to the Supreme Court ruling is how fundamental the first inheritance is in relation to the possible right to secondary inheritance. Is it possible to interpret the case so extensively that it also includes the situation when there is nothing for the spouse to inherit? My analysis is that the rule of presumption set by the Supreme Court probably well reflects the general will of the public if they had been faced with the issue. However, there is no other support for the right to secondary inheritance in an insurance reimbursement and it is, in my opinion, a stretch to interpret such a right without any support in the written law.

Sammanfattning

Då en make ärver en make med släktingar i första eller andra parantelen uppstår arvsrättsligt en efterarvsrätt. Denna efterarvsrätt har tidigare inte förtydligat huruvida en försäkringsersättning som utfaller genom förmånstagarförordnande till efterlevande make ska inräknas i efterarvet. 1975 kom ett rättsfall från Högsta domstolen som fastställde just detta, att det faktiskt föreligger rätt till efterarv även i försäkringsersättningen.

Efterarv grundas i att någon tar arv *efter* någon annan som har blivit arvtagare i första skedet. I 1975 års rättsfall hade även ett arv utgått vid sidan om försäkringsersättningen. Frågan uppstår då huruvida det finns en efterarvsrätt i en försäkringsersättning när det samtidigt inte utgår något arv. Exempelvis utgår inget arv när ett särkullbarn redan vid den först avlidne makens bortgång fått ut hela sitt arv direkt eller när det föreligger ett bristbo (skulderna överstiger tillgångarna i dödsboet).

I lagen finns det inget stöd för en försäkringsrättslig efterarvsrätt, förutom om försäkringstagaren uttryckligt förordnat efterarvsrätt, varken i ärvdabalken eller i försäkringsavtalslagen. Inte heller i förarbetena finns något stöd för en sådan efterarvsrätt. Dock sätter Högsta domstolen i ovan nämnda rättsfall upp en presumtionsregel som är tänkt att motsvara den genomsnittliga viljan hos en försäkringstagare. Den säger att det vanligaste borde vara att en försäkringstagare som satt in sin make som förmånstagar, vid dennes bortgång vill att försäkringsersättningen återvänder till den egna släkten i motsats till att den enbart tillfaller makens släkt.

Frågan i förhållande till rättsfallet är hur grundläggande själva arvsrätten är för möjligheten till efterarv. Kan rättsfallet tolkas så extensivt att det även innefattar de situationer när maken inte samtidigt tar något arv? Min analys är att den av Högsta domstolen uppställda presumtionsregeln troligen väl avspeglar allmänhetens vilja om de hade ställts inför frågeställningen.

Däremot finns det inget annat stöd för att efterarvsrätt skulle föreligga.
Tvärtom är det enligt mig svårt att tolkningsvis tillerkänna en efterarvsrätt
som inte har något annat stöd i rättskällorna.

Förord

Denna uppsats tillägnar jag min vän och största förebild. Han har genom hela mitt liv varit den person jag alltid kunnat fråga och där jag alltid fått svar. Han har skolat mig inom juridikens värld ända sedan vi satt vid köksbordet och han är fortfarande min största källa av kunskap och inspiration när jag stöter på ett problem eller en frågeställning jag ännu inte behärskar. Jag avundas hans rättspatos och hans civilkurage och jag hoppas att jag vid samma ålder besitter i närheten av hans kunskaper. Tack pappa för att du finns och tack för all kunskap du har gett mig.

I skrivande stund är min ofödda son två och en halv månader från att se världen för första gången. Tack för att du ger mig energi att fortsätta.

Förkortningar

FAL	Försäkringsavtalslagen
GB	Giftermålsbalken (<i>upphävd</i>)
GFAL	Gamla försäkringsavtalslagen (<i>upphävd</i>)
HD	Högsta domstolen
NJA	Nytt Juridiskt Arkiv
Pbb	Prisbasbelopp
Prop.	Proposition
ÄB	Ärvidabalken
ÄktB	Äktenskapsbalken

1 Inledning

1.1 Bakgrund

Grunden till det i uppsatsen valda ämnesområdet är arv och försäkring. Det vanligaste sättet att förordna om sin kvarlåtenskap är genom att upprätta ett testamente varom regler stipuleras i 9–16 kapitlet ärvdabalken (ÄB). Ett annat sätt att råda över sin egendom, som mer och mer kommit att utnyttjas, är möjligheten att teckna en försäkring med en viss person insatt som förmånstagare. En av anledningarna till den ökade användningen av försäkringar är bl.a. att dessa inte bara tecknas individuellt utan även kollektivt.¹ Den kollektiva användningen består exempelvis av tjänstegrupplivförsäkringar via arbetsgivaren, kollektivavtal eller fackförbund.²

Det grundläggande förfarandet när en person avlider är att dess kvarlåtenskap ska fördelas mellan dess arvingar i enlighet med andra och tredje kapitlet ärvdabalken. För att undvika den i lag stadgade turordningen vad gäller arv kan en person i sin livstid upprätta ett testamente och genom det uppnå en annan turordning eller sträcka sig förbi de legala arvingarna. Genom testamente kan en rad olika syften uppnås såsom att lägga till eller ta bort arvingar, förordna om enskild egendom till arvtagare eller förordna om fördelningen av efterarv o.s.v.³ Vissa effekter kan dock vara svåra att uppnå inom arvsrätten. Det kan t.ex. handla om att skydda dödsboet (den avlidnes förmögenhet) och i förlängningen arvingarna från arvlåtarens borgenärer eller att fördela arvet mellan arvingar utan att kapitalet går vägen via dödsboet. Dessa effekter kunde efter år 1927 och den gamla försäkringslagens införande uppnås genom att teckna försäkringar med insatta förmånstagare.⁴ Grundregeln har, ända sedan den första försäkringsavtalslagen, varit att det utfallande penningbeloppet av ett

¹ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 381.

² Brattström & Singer, *Rätt arv*, s. 109.

³ Vad gäller att ta bort arvingar gäller det med undantag av laglotsreglerna i 7 kap. ÄB.

⁴ Se upphävda lagen (1927:77) om försäkringsavtal (GFAL).

förmånstagarförordnande inte ska ingå i den avlidnes kvarlåtenskap.⁵ Det har i sin tur sedan kombinerats med vissa skyddsregler, vilket ska förhindra att försäkringstagaren allt för lättvindigt ska kunna kringgå reglerna i ärvdabalken. Ett exempel på en sådan regel var att om en bröstarvinges rätt till laglott hade kränkts genom ett återkalleligt förmånstagarförordnande skulle förordnandet vid beräkningen av kränkningen kunna räknas in i den avlidnes kvarlåtenskap.⁶ Det innebär att kvarlåtenskapen räknades upp med försäkringsvärdet för att därefter beräkna laglotten vilket gjorde att en större del tillföll bröstarvingen. De skyddsreglerna fanns kvar fram till reformen av giftermålsbalken vilket resulterade i äktenskapsbalkens införande år 1988. I samband med detta ändrades 104 § GFAL, vilket gav make och bröstarvinge rätt att istället begära jämkning genom att föra talan direkt mot förmånstagararen.⁷ En part kunde med andra ord hävda att försäkringsersättningen skapade ett oskäligt resultat och på så sätt försöka få till en jämkning.⁸ Denna förändring gäller fortfarande men nu i paragrafens nya utformning i 14 kap. 7 § FAL.

Något som sedan införandet av GFAL år 1927 inte har reglerats i försäkringsrätten är efterarvsrätten av förmånstagarförordnande. Efterarvsrätten har varken i första utförandet, ändringarna år 1987 eller när nya försäkringsavtalslagen skrevs kodifierats.⁹ Det gjorde att försäkringar med förmånstagarförordnande innan år 1975 inte ansågs ingå i kvarlåtenskapen, vilket ledde till att någon efterarvsrätt inte heller ansågs föreligga. 1975 kom ett rättsfall där efterarvsrätten i dessa fall prövades för första gången i Högsta domstolen.¹⁰ Där konstaterades att efterarvsrätt för legala efterarvingar förelåg i försäkringsbelopp som fallit ut med efterlevande make som förmånstagare (något förenklat här). Det har stått sig ändra fram till dags datum (även om det inte kodifierades vid införandet av FAL 2005)

⁵ Se 104 § 1 st. GFAL; 14 kap. 7 § 1 st. FAL.

⁶ Se 104 § 2 st. GFAL.

⁷ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 382.

⁸ Lagreglerna förklaras närmre och mer ingående under uppsatsens teoridel.

⁹ Försäkringsavtalslag (2005:104).

¹⁰ NJA 1975 s. 302.

och är numera den förhärskande uppfattningen. Låt oss då ta det hela ett steg till, genom att ponera följande:

Det äkta paret A och B lever tillsammans med sina två gemensamma barn. Make A har också ett barn sedan tidigare äktenskap. A går tidigt bort i cancer 1986. Makarna har tillsammans inte mycket tillgångar vilket leder till att stora basbeloppsregeln blir tillämplig, vilket i sin tur resulterar i att B får överta samtlig egendom med stöd av denna regel. Innan äktenskapsbalkens införande 1988 var nämligen basbeloppsregeln inte som idag en arvsrättslig regel utan en bodelningsregel.¹¹ Det gör att den efterlevande maken B övertar all A:s kvarlåtenskap genom bodelning. Vad gäller arvet efter A faller det aldrig ut då det inte finns någon kvarlåtenskap att ärva. Samtidigt som detta sker har A tecknat en försäkring där hen har satt in den efterlevande maken som förmånstagare. Försäkringen om en miljon kronor faller ut till B utan att bli en del av dödsboet efter A. Längre fram i tiden, 2009, avlider den efterlevande maken med en samlad förmögenhet om tre miljoner kronor. Bör särkullbarnet efter A nu i enlighet med NJA 1975 s. 302 ha en efterarvsrätt i dödsboet efter B? Grunden i efterarvsrätten, vilket t.o.m. ligger i ordets själva bokstavslydelse, är att någon ärver i efterhand. Men B har ju aldrig tagit något arv ifrån A. Då uppstår frågan, om inget arv utgått, kan det ändå finnas en efterarvsrätt? Kan en försäkring med förmånstagarförordnande i sig självt skapa en efterarvsrätt? Kan och ska NJA 1975 s. 302 tolkas så extensivt att denna situation kan inkluderas i rättsfallets upptagningsområde?

Jag är väl medveten om att ovan nämnda scenario av naturliga skäl med tiden blir en obsolet frågeställning. I en inte alltför avlägsen framtid kommer scenariot vara omöjligt då dödsfallen innan 1988 med efterlevande make som fortfarande är i livet bara kan finnas i en viss mängd. Dock är det bakomliggande tankesättet applicerbart även på andra situationer vilket gör att frågan kommer leva vidare. Exempelvis blir det samma utfall i dagens

¹¹ Se 3 kap. 1 § 2 st. ÄB jfr 13 kap. 12 § 2 st. giftermålsbalken (GB).

fall när det rör sig om ett bristbo, det vill säga när skulderna överstiger tillgångarna i dödsboet. I sådant fall blir behållningen noll kronor och inget arv kan utgå. Men det kan fortfarande finnas en försäkring med förmånstagarförordnande. Ytterligare en situation är den när ett äkta par inte har några gemensamma barn men den först avlidne maken har ett särkullbarn och har inte skrivit något testamente. I det fallet ärver särkullbarnet allt efter sin förälder och inte heller där utgår något arv till den efterlevande maken som på sin höjd får egendom i form av en bodelning. Även i denna situationen poneras att det har utgått ett förmånstagarförordnande till den efterlevande maken. Precis som i de tidigare exemplen har inget arv utgått. Finns det ändå en efterarvsrätt i försäkringsersättningen?

1.2 Syfte

När jag efter flera år i juridicums teoretiska vagga började ta mina första trevande steg i verkligheten, upptäckte jag bland verksamma praktiserande jurister flera intressanta problem. Jag fick stifta bekantskap med det förestående problemet i samband med ett ärende jag blev involverad i under min praktik på en familjerättslig juristbyrå i Malmö. Efter kortare efterforskningar insåg jag att detta är ett problem som för tillfället saknade lösning. Det fanns i vart fall ingen för mig tydlig och åtkombar information.

Denna uppsats har som syfte att utreda huruvida det i gällande rätt finns utrymme för uppfattningen att efterarv kan föreligga vid efterlevande makes förmånstagarförvärv även vid de tillfällena den efterlevande maken inte tagit arv efter den först avlidne maken. Då jag som sistaterminsstudent på juridicum i Lund inte ska överskatta min egen ställning i det juridiska samfundet avser jag inte med uppsatsen finna en färdig lösning på det aktuella problemet, emellertid kommer ett försök därtill att göras. Istället avser uppsatsen att belysa frågan för att det förhoppningsvis kan leda till att frågan uppmärksammas och att någon av de auktoritära författarna inom den ekonomiska familjerätten väljer att i sin tur ta ställning. Först då skulle

frågan kunna få den uppmärksamhet den förtjänar i den juridiska debatten och eventuellt få lagstiftaren att agera.

I andra hand syftar uppsatsen även till att ge tillräcklig klarhet i frågan för att de som söker vägledande information ska få en samlad bild och därutav kunna skapa sig en egen uppfattning. Det är mitt intryck praktiskt verksamma jurister tillämpar reglerna om sekundosuccession i fråga om förmånstagarförvärv utan tillräckligt med information att tillgå. För alla kommande bouppteckningar där frågan aktualiseras behöver det bringas klarhet, mer klarhet än det som ges i Skatteverkets direktiv.¹²

1.3 Frågeställning

Som beskrivet i avsnitt 1.1 tar uppsatsens frågeställning avstamp i den bredare frågan om efterarvsrätten i efterlevande makes förmånstagarförvärv i stort. Frågan huruvida sekundosuccession över huvud taget förelåg i förmånstagarförordnande avgjordes i flera delar i och med NJA 1975 s. 302 samt reformen av den numera upphäva giftermålsbalken (GB) och införandet av 1988 års äktenskapsbalk (ÄktB).¹³ Den fråga som, i mitt tycke, däremot inte är avgjord är den om vad som gäller angående efterarvsrätten till efterlevande makes förmånstagarförvärv när något arv inte utgått vid den först avlidne makens bortgång. För att komma till en slutsats i det här problemet samt uppnå de i avsnitt 1.2 uppställda syftena avser jag att besvara följande frågeställningar under uppsatsens gång.

1. Måste det utgå ett arv för att rätten till efterarv ska kunna aktualiseras?
2. Har rättsfallet NJA 1975 s. 302 prejudikatvärde i den situation att efterlevande make inte tar något arv?
3. Vad har ett särkullbarn för möjligheter att angripa ett förmånstagarförvärv?

¹² RSV Dnr: 131 655305-05/111 - Kallelse av efterarvingar vid förmånstagarförvärv.

¹³ Giftermålsbalk (SFS 1920:405) *upphävd*; Äktenskapsbalk (SFS 1987:230).

4. Finns det anledning att kalla den först avlidne makens arvingar till bouppteckningen efter den sist avlidne maken även när de inte är dödsbodelägare men det föreligger ett förmånstagarförordnande?

1.4 Metod och material

Genom uppsatsen kommer jag metodiskt och systematiskt att gå igenom och klarlägga gällande rätt inom relevanta delar inom såväl arvsrätten som försäkringsrätten.¹⁴ Lagarna kommer att behandlas tillsammans med ställningstagande från Skatteverket, rättsfall från såväl Högsta domstolen som kammarrätten, lagförarbeten samt juridisk litteratur. Rättskällorna kommer att analyseras för att komma fram till vad som är gällande rätt, för att sedan kunna applicera detta på uppsatsens frågeställningar.

Arbetsmetoden för en uppsats av detta slag kan variera. Jag anser att ämnesvalet och frågeställningarna på bästa möjliga sätt blir utredda och besvarade med hjälp av en rättsdogmatisk metod. Arbets sättet beskrivet ovan är själva essensen av den rättsdogmatiska metoden och det kommer att tillämpas uppsatsen igenom. Genom hela uppsatsen kommer material och åsikter, såväl eget som sådant jag möter i min informationsinhämtning, att kritiskt granskas för att frågeställningarna ska få ett neutralt bemötande.¹⁵

Vad gäller material används i enlighet med den rättsdogmatiska metoden alla delar av rättskällorna i den mån de tillför något i sak. Ärvdabalken, försäkringsavtalslagen, äktenskapsbalken och när det behövs för att förstå den äldre rätten, giftermålsbalken, används i första hand vid genomgång av gällande rätt. Till det används lagförarbeten för att fylla ut när lagen inte räcker till. I praxis nämns ett antal rättsfall i uppsatsen men med fokus på områdets huvudsakliga avgörande från Högsta domstolen.¹⁶ Slutligen behandlas även doktrin. Doktrin används bl.a. för att få en bredare syn på en

¹⁴ Med fokus på ärvdabalken samt försäkringsavtalslagen.

¹⁵ Wahlgren, *Syfte och nytta med rättsvetenskapliga arbeten*, SvJT 2002 s. 299f; Jareborg, *Rättsdogmatik som vetenskap*, SvJT 2004, s. 4.

¹⁶ Se NJA 1975 s. 302.

viss fråga, ta in olika aspekter av gällande rätt eller rena ställningstagande vad gäller uppsatsens frågeställningar.

Den allmänna utvecklingen inom samhället kan te sig långsam. Det är dock ingenting mot hur sakta det korrekta juridiska språket utvecklas och blir accepterat över en bred front. Då vi närmar oss slutet av 2010-talet är det min uppfattning att det juridiska språket nu får anpassa sig efter dagens samhälle vilket det könsneutrala pronomenet ”hen” snart är en del av. Då hen underlättar meningsbyggnader där författaren kan undvika val av annat pronomen alternativt skrivelser såsom ”honom/henne” är det min avsikt att använda detta pronomen under den här uppsatsen. I samma anda vill jag påpeka ett vanligt förekommande misstag inom det juridiska språket där också könsneutraliteten påverkas. I juridiskt språk är ordet ”make” könsneutralt och hänvisar i lagtext till både man och kvinna. Det används dock i vissa fall ordet ”maka” för att omnämna den kvinnliga parten i ett äktenskap, vilket säkert har uppkommit i ett försök att uppnå könsneutralitet. Då ordet make enligt mig inte har någon könsbestämning är det min avsikt att använda det vad gäller en part i ett äktenskap. Skulle det inte göras, utan att make/maka skulle användas, anser jag att det åt andra hållet skapar en heteronormativ bild av äktenskapet. Det öppnar upp för föreställningen att ett äktenskap måste vara av sammansättningen man och kvinna.

1.5 Avgränsning

Den mest distinkta avgränsningen är den mot den mer övergripande frågan om efterarv vid förmånstagarförordnande. Precis som jag sett det göras i vissa andra uppsatser på samma utbildningsnivå som min egen kan det även konkretiseras frågeställningar om efterarvsrätten av förmånstagarförvärv i stort. Jag har valt att i stora delar avstå från den utredningen då jag anser att

finns verk med fullgott resultat utefter ambition.¹⁷ Istället vill jag avstå från de delar jag anser utredda och helt fokusera på den detaljfråga jag ännu anser inte är tillräckligt utredd. I vissa delar kommer de bredare frågeställningarna beröras men då främst för att återge gällande rätt och inte för att analysera dem djupare.

Vidare avgränsas denna uppsats på så vis att endast makar som förmånstagare kommer att behandlas. Det innebär att förmånstagarförordnande i förhållande till sambo samt övrig släkt och andra personer i allmänhet inte kommer att redogöras för särskilt.

Till sist avgränsar jag uppsatsen även till att inte beröra frågeställningen om kvotdelsberäkningen p.g.a. förmånstagarförvärv. Även denna fråga anser jag utredd och skulle förutom det ta för mycket plats i anspråk.

I enlighet med mitt syfte riktar sig uppsatsen mot läsare som redan är bevandrade inom den ekonomiska familjerätten och därmed besitter viss juridisk kunskap. Problemställningen är inte bara juridisk utan också relativt teknisk inom sitt juridiska ämnesområde. Delar av både arvsrätten och försäkringsrätten kommer att behandlas ingående, men för att tillgodogöra sig texten till fullo rekommenderas förkunskaper inom dessa rättsområden.

1.6 Forskningsläge

En av anledningarna till att jag vill skriva om det förestående ämnet är det minst sagt sparsamma forskningsläget. Det finns ingen renodlad doktrin som behandlar denna detaljfråga. De gånger problemet omnämns är i större och mer omfattade verk såsom Ärvdabalken – En kommentar.¹⁸ Även Margareta Brattström och Anna Singer omnämner problematiken, om än

¹⁷ Se Efterarv vid makes förmånstagarförvärv – En utredning i spåren efter NJA 1975 s. 302, med särskilt fokus på särkullbarns rätt till efterarv, Viktoria Nilsson, Uppsala, Juridiska institutionen, HT2014.

¹⁸ Wallin & Lind, Ärvdabalken – En kommentar del I och II, sjätte respektive sjunde upplagan, Uppsala 2016/17.

som hastigast, i sin bok om arvsrätt, *Rätt arv*.¹⁹ Utöver det behandlas vissa delar inom vissa rättsområden i olika juridiska böcker, utan att för den sakens skull alls handla om den här aktuella frågan. Det gör att forskningsläget i denna fråga är näst intill obefintligt eftersom alla olika omskrivna delar måste sammanfogas i ljuset av efterarvsproblematiken för att på något sätt bringa klarhet i frågan. Som nämndes i avsnitt 1.2 är det ett av de övergripande syftena med denna uppsats, att väcka tanken och intresset hos någon av de stora tänkarna inom den ekonomiska familjerätten, för att förhoppningsvis få dem att uttala sig i frågan.

1.7 Disposition

Nästkommade delar av den här uppsatsen kommer fokusera på de teoretiska kunskaper som behövs för att kunna besvara frågeställningarna och uppnå syftet. I andra kapitlet kommer relevanta delar ur försäkringsrätten att redogöras för. Därefter, i tredje kapitlet, sker en genomgång av ärvdarätten, främst nutida men till viss del även tidigare. Fokus kommer att vara på grundläggande arvsrätt, efterarv, testamente samt reglerna om kallelse och dödsbodelägare. Efter det kommer den teoretiska basen, i fjärde kapitlet, att kompletteras med en genomgång av rättsfallet NJA 1975 s. 302, då det har en central roll i rättsläget vilket också blir centralt för frågeställningarna.

Det teoretiska avsnittet följs av en analytisk del i femte kapitlet. Jag avser att i uppsatsen hålla mig till den traditionella analysen på så sätt att den följer efter den teoretiska delen och inte utförs löpande. I femte kapitlet görs en analytisk genomgång av de teoretiska delarna för att så gott det går besvara uppsatsens frågor. Avslutningsvis sker några sista kommentarer i det sjätte och sista kapitlet.

¹⁹ Brattström & Singer, *Rätt arv*, fjärde upplagan, Uppsala 2015.

2 Försäkringsrätten

2.1 Inledning

De enskilda försäkringarna är många och reglerna om dessa återfinns främst i försäkringsavtalslagen. I försäkringsavtalslagen återfinns individuella försäkringar mot såväl sakskada, ersättningsskyldighet, ren förmögenhetskada som mot liv-, sjuk- och olycksfallsförsäkringar (personförsäkring), 1 kap. 1–2 §§ FAL. I försäkringssammanhang används särskilda termer som enar det försäkringsrättsliga språket, jag redogör kort för dem innan den fortsatta framställningen. I 1 kap. 4 § FAL definieras vissa viktiga begrepp såsom *försäkringstagare*, *den försäkrade* samt *förmånstagare*. Försäkringstagaren är den person som har ingått avtal med ett försäkringsbolag gällande tecknande av försäkring. Den försäkrade i sin tur är den person, vad gäller personförsäkringar, på vilkens liv eller hälsa försäkringen gäller.²⁰ När det gäller förmånstagaren är det en annan person än försäkringstagaren. En förmånstagare är en person som är insatt i försäkringen av försäkringstagaren som den person som har rätt att erhålla den eventuella ersättning som utfaller p.g.a. försäkringsfall. Ett försäkringsfall kan vara antingen dödsfall eller livsfall beroende på hur livförsäkringen är tecknad. Är den tecknad för dödsfall faller ersättning ut när den försäkrade avlider. Livsfall å sin sida är när en försäkringsersättning görs beroende av något annat såsom exempelvis viss ålder. Försäkringsbolagen erbjuder även möjligheten att teckna sammansatta livförsäkringar.²¹

Det finns flera typer av livförsäkringar såsom sparande i traditionella livförsäkringar, kapital-försäkringar samt livränteförsäkringar. En kapitalförsäkring eller livränteförsäkring betalas in genom en fixerad premie, som i sin tur ger rätt till ett visst belopp vilket kan betalas ut genom

²⁰ Jag kommer inte i fortsättningen behandla andra fall än där försäkringstagaren också är den försäkrade.

²¹ Brattström & Singer, *Rätt arv*, s. 108.

en engångsbetalning eller periodiskt beroende på försäkring. En livförsäkring utgör ofta en stor förmögenhetstillgång.²² Vad gäller tecknandet av själva livförsäkringen är denna inte belagd med några formkrav utan grundar sig på vanliga avtalsrättsliga regler. Det innebär att försäkringsavtal kan ingås muntligen, exempelvis via telefon, men det får antas tillhöra vanligheten att ett försäkringsbolag även efter ett muntligt avtal skickar ut en bekräftelse i form av ett försäkringsbrev.²³ Något som däremot har belagts med formkrav är förordnandet av förmånstagare.

2.2 Förmånstagarförordnande

14 kap. FAL handlar om förfogandet över försäkringen. Inte bara genom förmånstagarförordnande men även genom överlåtelse samt pantsättning. I den fortsatta behandlingen av kapitlet kommer jag dock att fokusera på förmånstagarförordnande. Enligt 14 kap. 1 § FAL får den som har fyllt 18 år (jfr. 9 kap 1 § ÄB) förfoga över sin personförsäkring genom förmånstagarförordnande. Att skriva in någon som förmånstagare innebär närmast att till försäkringsbolaget rikta en betalningsanvisning som säger att om jag (försäkringstagaren) avlider, då ska ni (försäkringsbolaget) betala inestående summa till den anvisade personen (förmånstagaren).²⁴ Institutet förmånstagarförordnande är på flera sätt likt både gåva och testamente. Gåva när förordnandet har gjorts oåterkalleligt enligt 14 kap. 2 § FAL vilket innebär att försäkringstagaren inte kan ändra den insatta förmånstagaren. Men likt testamente i övriga fall där förordnandet inte gjorts oåterkalleligt. Dock ska förordnandet om förmånstagare ses som ett eget rättsinstitut.²⁵ Institutets främsta funktioner är dels att det ger en möjlighet för en person att fördela det från försäkringen utfallande kapitalbeloppet till någon utanför den legala arvsordningen, dels att det skyddar mottagaren mot den avlidnes borgenärer i vissa fall (jfr 15 kap. 2 § FAL). Försäkringstagaren kan utse en eller flera personer till förmånstagare. Hen kan även utse flera förmåns-

²² Brattström & Singer, *Rätt arv*, s. 108f; Bengtsson, *Försäkringsavtalsrätt*, s. 170f, 435.

²³ Bengtsson, *Försäkringsrätt – några huvudlinjer*, s. 31.

²⁴ Prop. 2003/04:150 Ny försäkringsavtalslag, s. 541.

²⁵ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 384.

tagare efter varandra, d.v.s. sekundosuccession. Att utse såväl primär förmånstagare som sekundosuccession är enligt 14 kap. 1 § FAL försäkringstagarens rättighet och kan inte avtalas bort eller sättas ur spel av ett standardvillkor.²⁶

Även om själva försäkringen kan ingås formfritt gäller inte detsamma för förmånstagarförordnandet. Både förordnandet i sig, återkallelse av detsamma eller ändring i form av annan eller andra förmånstagare kräver skriftlighet. För att vara exakt krävs det att det till försäkringsbolaget inkommer ett egenhändigt undertecknat meddelande härom, 14 kap. 3 § FAL. Det innebär att det enligt huvudregeln inte går att ändra förmånstagare genom anvisning i testamente, inte heller går det att meddela sitt försäkringsbolag genom e-post eller telefonsamtal.²⁷ Vad gäller möjligheten att anvisa eller ändra förmånstagare genom testamente finns det praxis på området som belyser hur strikt domstolarna ser på kravet om meddelande till försäkringsbolaget. I NJA 1966 s. 355 hade en person genom testamente försökt åstadkomma en ändring av förmånstagare genom att utse flera universella testamentstagare till nya förmånstagare. Då personen inte meddelat försäkringsbolaget skriftligen ansågs inte reglerna i dåvarande 103 § GFAL vara uppfyllda. Högsta domstolen ansåg inte heller att det fanns fog för att omtolka förmånstagarförordnandet p.g.a. testamentet.²⁸ I ett liknande fall från Högsta domstolen hade en försäkringstagare genom testamente velat ändra förmånstagare genom att utse sin sambo. Insatt i grupplivförsäkringen var make-barn i fallande ordning. Inte heller här ansåg Högsta domstolen att formkraven var uppfyllda.²⁹ I samma tema finns det ett annat fall där rätten däremot inte har upprätthållit samma strama tyglar. Där hade en person på sin dödsbädd inför vittnen skrivit en lapp där hen utsåg sitt syskon som förmånstagare till sin livförsäkring. Strax därefter avled personen och kort tid efter det skickades denna lapp in till

²⁶ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 384ff; Bengtsson, *Försäkringsavtalsrätt*, s. 478ff.

²⁷ Bengtsson, *Försäkringsrätt – några huvudlinjer*, s. 86.

²⁸ Se NJA 1966 s. 355.

²⁹ Se NJA 1976 s. 24.

försäkringsbolaget. I detta fall ansåg rätten att formkraven var uppfyllda, låt vara p.g.a. de speciella omständigheterna.³⁰

Ett förmånstagarförordnande kan även på annat sätt bli giltigt, detta genom att det anges i försäkringsvillkoren, 14 kap. 3 § 2 st. FAL. Lagrummet utnyttjas flitigt av försäkringsbolagen. Inte av ondo utan som ett standardiserat sätt att få ett skydd genom förmånstagarförordnande även för de som inte gör ett aktivt val. Dessa standardförordnande, särskilt i tjänstegrupplivförsäkringar, brukar i fallande ordning lista make/sambo/barn som förmånstagare.³¹ Eftersom huvudregeln är att försäkringstagaren själv har rätt att förfoga över försäkringen slutar ett sådant, genom försäkringsvillkoren standardiserat förordnande, att gälla så snart försäkringstagaren inkommer med ett eget förordnande.³² Enligt förarbetena till lagen är meddelandet till försäkringsbolaget en särskilt viktig del ur rättssäkerhets-synpunkt. Förarbetena tillåter inte någon annan än försäkringstagaren att ändra förmånstagare, inte ens genom ombud såsom fullmaktshavare. Inte heller tillåts den av lagrådet föreslagna metoden att försäkringstagaren genom besked till en försäkringstjänsteman meddelar förmånstagare och tjänstemannen kryssar i vederbörliga ruta och på så sätt ändrar förmånstagare (något som var giltigt enligt GFAL).³³ Syftet med den nu beskrivna strikta lagstiftningen får anses vara av en god anledning. Reglerna är skapade som ett skydd för försäkringstagaren mot att alltför lättvindigt utse eller ändra förmånstagare. Reglerna är konstruerade så att det ska tvinga till eftertanke inför ett så pass stort val.³⁴

2.3 Tolkning av förmånstagarförordnande

När det kommer till tolkning av förmånstagarförordnande finns det likheter med reglerna kring tolkning av testamente. 14 kap. 4 § FAL stadgar två

³⁰ Se NJA 1982 s. 390.

³¹ Agell, *Testamentsrätt – en lärobok om rättshandlingar för dödsfallsskull*, s. 113.

³² Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 391.

³³ Prop. 2003/04:150 s. 287f.

³⁴ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 389.

saker, det första att tolkning av en förmånstagarförordnande ska ske med hjälp av reglerna i 5–6 §§ i samma kapitel. Det andra är att det endast ska ske om inte annat får anses framgå av förordnandet och då med hänsyn till omständigheterna i det enskilda fallet. Precis som i testamentsrätten bygger tolkningen på försäkringstagarens vilja.³⁵ Reglerna i 5 och 6 §§ är med andra ord presumtionsregler som ska användas vid de tillfällen det inte går att utröna försäkringstagarens vilja. Kan man genom tolkning av förordnandet, eller omständigheterna vid dess tillkomst, göra en faktisk tolkning som leder till att försäkringstagarens vilja visas vara en annan än den som följer av presumtionsreglerna, ska viljan vinna företräde. Notera att det som vid testamentstolkning rör sig om den subjektiva viljan som ska tolkas fram, inte den objektiva.³⁶ När det gäller tolkning av viljan hos en försäkringstagare går den i princip bara att utröna när det gäller individuella försäkringar där försäkringstagaren själv på ett eller annat sätt behövt meddela försäkringsbolaget vem hen vill ha insatt. Svårare blir det i gruppförsäkringar av olika slag. Gruppförsäkringar har oftast, som nämnts tidigare, standardutformade avtalsvillkor där förmånstagarer redan är insatta enligt en viss ordning.³⁷ Det är i dessa fall inte försäkringstagarens egna vilja som syns (må så vara att den i vissa fall överensstämmer med försäkringsbolagets ordning).³⁸ För de fall används utfyllnadsregeln i 14 kap. 6 § FAL som stadgar hur olika beteckningar såsom make/sambo/barn o.s.v. ska tolkas i de tillfällen förmånstagarer inte har namngetts.

2.4 Verkan och jämkning

2.4.1 Verkan mot dödsboet

Ett i sammanhanget viktigt lagrum är 14 kap. 7 § 1 st. FAL däri det stadgas att, om förmånstagarer är insatt i en försäkring, ska det utfallande försäkringsbeloppet efter försäkringstagarens död, inte ingå i dennes

³⁵ Jfr ”testators vilja” enligt 11 kap. 1 § ÄB.

³⁶ Bengtsson, *Försäkringsavtalsrätt*, s. 484f.

³⁷ Se ovan i början av sida 17.

³⁸ Walin & Lind *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 391f.

kvarlåtenskap.³⁹ Paragrafen är utformad på ett sätt som gör att det endast är de försäkringar som har förmånstagare som inte ska ingå i försäkringstagarens kvarlåtenskap efter dennes död. E contrario innebär det att en ”vanlig” försäkring som inte har förmånstagare insatt ska utbetalas till dödsboet för att där hanteras som resterande kvarlåtenskap och fördelas enligt lag eller testamente.⁴⁰ För de fall lagrummet tar sikte på innebär det närmast en instruktion till försäkringsbolagen (såsom förordnandet i sig är ett meddelade från försäkringstagaren), att utbetala försäkringsbeloppet direkt till förmånstagaren. Det innebär att det utfallande beloppet aldrig blir en del av den avlidnes kvarlåtenskap och att det tillika inte ska fördelas eller förvaltas med resten av dödsboet. En viktig avgränsning är att beloppet inte övergår till förmånstagaren som arv utan som just förmånstagare. Det innebär att beloppet inte kan bli föremål för varken bodelning, arvskifte eller övertagande enligt basbeloppsregeln. Anledningen till regeln är att lagstiftaren har velat ge en möjlighet för försäkringstagaren att på egen hand fördela sin livförsäkring utan att de lagliga arvingarna ska bli involverade och med visst skydd för försäkringstagarens borgenärer.⁴¹ Det skyddet består t.ex. av den situation som stadgas i 15 kap. 2 § FAL. Om ett förordnande inte har gjorts oåterkalleligt, kan det tas i anspråk av försäkringstagarens borgenärer om skulden uppkommit före försäkringsfallet och inte kan få täckning ur övrig kvarlåtenskap. Kvarlåtenskap som ingår i ett dödsbo kan alltid användas för betalning av den avlidnes skulder, förutom om det finns prioriterade fordringar som först ska täckas.⁴²

2.4.2 Jämkning

Reglerna om jämkning i försäkringssammanhang är relativt nya. I försäkringsavtalslagen före ändringarna 1987 fanns det ingen jämkningsregel. Då stadgades det i 104 § 2 st. GFAL att om förordnandet varit möjligt att återkalla och det kränker makes rätt enligt basbeloppsregeln

³⁹ Regeln har funnits med ända sedan 1927 och införandet av gamla försäkringsavtalslagen, se 104 § GFAL.

⁴⁰ Bengtsson, *Försäkringsrätt*, s. 489.

⁴¹ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 397f.

⁴² Se 20 kap. 8a § ÄB.

i 13 kap. 12 § 2 st. GB, eller bröstarvinges rätt till laglott, ska försäkringsbeloppet tillräknas boet vid beräkning av vederlag. När reglerna ändrades i och med införandet av nya äktenskapsbalken 1988 och därmed följande lagändringar togs det s.k. matematiska beräkningsskyddet bort.⁴³ När försäkringsavtalslagens 104 § ändrades 1987 infördes istället en jämningsregel. Denna jämningsregel togs sedan oförändrad med i den nuvarande försäkringsavtalslagen men med sin nya placering i 14 kap. 7 § 2 st. FAL. Lagrummet innebär att ett förmånstagarförordnande kan jämkas om dess tillämpning hade lett till ett resultat som är *oskäligt* mot make eller bröstarvinge.⁴⁴ Försäkringsbeloppet kan då jämkas helt eller delvis till förmån för make eller bröstarvinge. Vid jämkning, eller prövning därav, ska det särskilt fästas avseende vid skälen för förordnandet samt makens och bröstarvinges *ekonomiska förhållande*.⁴⁵ Regeln ger make och bröstarvinge (men endast dessa) rätten att begära jämkning av ett förmånstagarförordnande, om det finns skälig grund för det.

När skäligheten ska prövas ska särskilt beaktas skälen och de ekonomiska förhållandena hos parterna. Vad gäller skälen för förordnandet är grundtanken att det kan förutsättas att försäkringstagaren har en god grund för sitt beslut, att det är genomtänkt. Tanken är att en försäkringstagare ska ha utsett den person till förmånstagar som har störst behov av den ekonomiska stöttningen. Om så inte är fallet och det går att visa att förmånstagarförordnandet utfärdats av en mer klandervärd anledning ska detta göra att jämkning blir mer aktuell. Störst vikt ska dock läggas vid de ekonomiska förhållandena. Det är alltså behovet av ekonomiskt stöd och underhåll som är kärnfrågan. Begär någon jämkning utan ett stödbehov är det antagligen enbart i undantagsfall det hade kunnat bli aktuellt.⁴⁶ Behovet av ekonomiskt stöd på båda sidor ska dock vägas in. I en sådan bedömning ska hänsyn också tas till övriga tillgångar som utfaller till respektive personer genom arv. Skulle det i kvarlåtenskapen finnas tillräckliga medel

⁴³ Agell, *Testamentsrätt – En lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*, s. 114.

⁴⁴ Min kursivering.

⁴⁵ Min kursivering.

⁴⁶ Bengtsson, *Försäkringsavtalsrätt*, s. 489.

för att trygga alla inblandades ekonomiska situation skulle det troligtvis inte finnas anledning att jämka ett förordnande. En annan situation att beakta är den om en förälder försökt göra ett barn arvlöst. Om föräldern och tillika försäkringstagaren genomfört flera åtgärder för att förhindra att ett visst barn tar del i något arv. Om ett förmånstagarförordnande var en del i ett sådant försök skulle det finnas en möjlighet att ur allmän rättvisesynpunkt kunna jämka. Då oavsett det ekonomiska behovet hos barnet.⁴⁷

Ett rättsfall som belyser de nyss nämnda avvägningarna i 14 kap. 7 § 2 st. FAL är NJA 1995 s. 423. Situationen var sådan att en person hade två barn ur tidigare äktenskap, numera ny make och i det nya äktenskapet två barn. Personen hade genom en rad åtgärder såsom äktenskapsförord, inbördes testamente samt överlåtelse av en fastighet gynnat de två senare barnen. Vid personens bortgång yrkade särkullbarnen jämkning av förmånstagarförordnandet. Efter utredning av samtliga ekonomiska förhållanden konstaterar tingsrätten att käranden inte är beroende av försäkringsbeloppet för sin försörjning. Istället bedömer tingsrätten skälen till förordnanden och anser där att anledningen till alla transaktioner inklusive förmånstagarförordnandet var att missgynna särkullbarnen. Av den anledningen tyckte rätten att viss jämkning skulle ske vilket de bestämde till ett belopp som motsvarade laglotten. Domen fastställdes i både hovrätten och Högsta domstolen.⁴⁸

Vad gäller de gamla reglerna om avräkning av försäkringsbelopp gentemot en arvs- eller laglott konstaterades tidigare att dessa nu inte längre gäller. Dock kan fortfarande sådan avräkning ske om det föreskrivs direkt i förordnandet eller i testamente, eller det kan antas vara försäkringstagarens avsikt (t.ex. avräkning mot ett annat syskon ur rättvisesynpunkt). Lydelsen i 104 § GFAL och nuvarande 14 kap. 7 § FAL hindrar inte att en sådan

⁴⁷ Prop. 1986/87:86 s. 104; Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 401f.

⁴⁸ Se NJA 1995 s. 423.

avräkning sker vilket fastställdes i NJA 1996 s. 428, men det är dock ingen presumtion för avräkning.⁴⁹

⁴⁹ Agell, *Testamentsrätt – en lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*, s. 114.

3 Arvsrätten

3.1 Den legala arvsordningen

Den grundläggande strukturen för arvsordningen i svensk arvsrätt återfinns i 2 kap. 1–4 §§ ÄB, den s.k. legala arvsordningen. Närheten i släktskap, ur en objektiv synvinkel, är det som ger förtur vad gäller att taga arv från en arvlåtare. I 2 kap. 1 § anges att det är bröstarvingar som genom släktskap är närmast arvingar, även kallat första parantelen. I första parantelen ingår inte bara bröstarvingar i första ledet utan även deras bröstarvingar. Arvlåtarens barn ärver alltså i första hand, är de avlidna träder deras barn i deras ställe och räknas då som arvlåtarens bröstarvingar.⁵⁰ Andra parantelen träder in i den legala arvsordningen i det fall att det inte finns några bröstarvingar, 2 kap. 2 § ÄB. Det finns även en rangordning inom lagrummet vilket stadgar att den avlidnes föräldrar i första hand är närmast arvingar till den avlidne. Skulle någon eller båda av föräldrarna vara avlidna träder deras barn, tillika arvlåtarens syskon i deras ställe. Skulle även ett syskon vara avlidet träder syskonbarnen om sådana finns in som närmast arvinge. Andra stycket samma paragraf stipulerar att halvsyskon tar arv på samma sätt som helsyskon, men bara den del som hänförs ur den egna föräldern. I sista hand, vad gäller släktingar, anges i tredje parantelen att far- och morföräldrar ärver samt att deras barn (farbröder, mosttrar o.s.v.) träder i deras ställe i det tillfället att de är avlidna före arvlåtarens bortgång. Skulle arvlåtaren vid sin bortgång inte ha någon av ovan nämnda arvingar i livet, samt vara ogift och utan testamente, är ingen annan släkting berättigad till arv, 2 kap. 4 § ÄB. Istället tillfaller kvarlåtenskapen i det fall allmänna arvsfonden enligt 5 kap. 1 § ÄB.

Vad gäller makes arvsrätt är den beroende av flera omständigheter. Var arvlåtaren gift och med maken hade enbart gemensamma barn alternativt inga barn, ärver efterlevande maken allt, 3 kap. 1 § 1 men. ÄB. Har

⁵⁰ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del I*, s. 42.

arvlåtaren däremot make men med denne inga gemensamma barn, utan istället särkullbarn, ärver särkullbarnen hela kvarlåtenskapen. I samband härmed kan ett särkullbarn avstå sitt arv till förmån för den efterlevande maken i enlighet med 3 kap. 9 § ÄB. I sådant fall kan sägas att särkullbarnet ”väntar” med att ta ut sitt arv och istället ärver sin förälder vid den efterlevande makens bortgång. Att säga att särkullbarnet ärver ”hela kvarlåtenskapen” är i sig korrekt men kan behövas förtydligas. Den efterlevande maken har, innan fördelningen av kvarlåtenskapen, rätt att genom bodelning bevaka sin rätt och därmed skydda sig ekonomiskt, 9 kap. 1 § ÄktB. Har den efterlevande maken vid dödsdagen tillgångar till ett lägre värde än den avlidne kan visst värde övertas genom att tillgångarna läggs samman och delas lika, 11 kap. 3 § ÄktB.

Är situationen istället så att den efterlevande makens tillgångar utgör ett högre värde än den avlidnes kan efterlevande maken begära att var sida ska behålla sitt giftorättsgods vilket gör att någon utjämning av egendomsvärde inte sker, 12 kap. 2 § ÄktB. Ytterligare en skyddsregel för efterlevande maken är den s.k. ”basbeloppsregeln” enligt 3 kap. 1 § 2 st.

Basbeloppsregeln är konstruerad som ett minimiskydd för de makar som har mycket låga värden i deras gemensamma tillgångar. Regeln går nämligen före både särkullbarns och testamentstagares (både legatarie och universella) rätt till arv. Regeln säger att finns det så lite tillgångar i boet att den efterlevande maken efter bodelning och inräknat enskild egendom inte erhåller så stort värde att det uppnår till fyra prisbasbelopp (pbb), ska denne ha rätt att ur kvarlåtenskapen efter den avlidne maken få ut ett så stort belopp att den totala behållningen uppnår fyra pbb. Denna basbeloppsregel var, som tidigare nämnt i avsnitt 1.1, tidigare en bodelningsregel, då i 13 kap. 12 § 2 st. GB.⁵¹ Detta utgör juridiskt en viktig skillnad. Om makarna på den tiden gemensamt hade medel som understeg fyra pbb, tillföll hela det gemensamma boet, precis som idag, den efterlevande maken. Men det tillföll den efterlevande maken i en bodelning. När bodelningen var över och

⁵¹ Detta gäller tiden före 1988.

den efterlevande maken hade nyttjat regeln i 13 kap. 12 § 2 st. GB, fanns det inte längre några pengar i dödsboet vilket gjorde att inget arv kunde utgå till någon part. Som komplement till denna regel fanns ett lagrum i ärvdabalken, 3 kap. 7 §, som stadgade att om övertagande av hela egendomen skett enligt 13 kap. 12 § 2 st. GB, skulle reglerna om efterarv enligt tredje kapitlet inte gälla. Frågan prövades också (om än som en del i ett arvsskattemål) i NJA 1973 s. 557. Behållningen understeg i målet fyra pbb och övertogs av efterlevande maken utan att bodelning upprättats. Genom att efterarvingen godtagit de i bouppteckningen angivna beloppen samt inte krävt någon bodelning ansåg HD att den efterlevande maken inte tagit arv efter den första avlidne maken och att efterarvingen härav var utesluten från efterarvsrätt enligt 3 kap. 7 § ÄB.⁵²

3.2 Efterarvsrätten

I motsats till det nyss nämnda gäller enligt dagens rätt att det finns en efterarvsrätt i den del som tillfaller den efterlevande maken med stöd av basbeloppsregeln, på bekostnad av ett särkullbarn.⁵³ Efterarvsrätten, eller sekundosuccession, hanteras primärt i 3 kap. 2 § ÄB. Som nämnts i avsnitt 3.1 är de närmaste arvingarna till en arvlåtare de i första och andra parantelen. Makes rätt att ärva före viss andra arvingar kan ses som en förskjutning i tiden vad gäller släktingarnas arvsrätt.⁵⁴ Dessa får istället sin rätt tillgodosedd vid den efterlevande makens bortgång och blir i dennes dödsbo dödsbodelägare enligt 18 kap. 1 § 2 st. ÄB. Dock ska noteras att de inte blir arvingar efter den sist avlidne maken, endast dödsbodelägare för att då ärva efterarvet efter den först avlidne maken. 3 kap. 2 § ÄB innebär att den med bäst arvsrätt av arvingarna enligt första och andra parantelen, vid den efterlevande makens bortgång, har rätt till efterarv efter den först avlidne maken. Denna del av arvet får den efterlevande maken inte förfoga över genom förordnande av testamente, den ärver med fri förfoganderätt.⁵⁵

⁵² Se NJA 1973 s. 557.

⁵³ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del I*, s. 62.

⁵⁴ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del I*, s. 67.

⁵⁵ Brattström & Singer, *Rätt arv*, s. 34.

Efterarv gäller exempelvis för gemensamma barn då den efterlevande maken i första hand ärver den först avlidne maken. När den efterlevande makens sedermera går bort ärver det gemensamma barnet dels den sist avlidne föräldern men får samtidigt ut efterarvet efter den först avlidne föräldern. Detsamma gäller om makarna är barnlösa men det exempelvis finns syskon (eller någon annan ur andra parantelen) efter den först avlidne i livet vid den efterlevande makens bortgång. I den situationen är de egna släktingarna efterarvingar vid den först avlidnes bortgång för att därefter bli dödsbodelägare i efterlevande makens dödsbo. Noteras ska att de släktingar som är upptagna som efterarvingar i bouppteckningen efter den först avlidne inte behöver vara samma personer som sedermera är dödsbodelägare i efterlevande makens bo. Anledningen till det är att efterarvingarna bestäms slutligt vid tidpunkten för den efterlevandes bortgång enligt 1 kap. 1 § 2 men. ÄB. Om en förälder är i livet när en person går bort tidigt i livet kanske inte den föräldern är i livet när den efterlevande går bort längre fram i tiden. Finns det då istället ett syskon i livet kommer denna i enlighet med turordningen i andra parantelen att vara efterarvinge, trots att den inte var upptagen som efterarvinge i bouppteckningen efter den först avlidne.⁵⁶

Vidare blir det aktuellt med sekundosuccession i ett antal andra situationer. Om ett särkullbarn har gjort ett arvsavstående enligt 3 kap. 9 § ÄB gäller enligt samma paragraf att särkullbarnet åtnjuter en efterarvsrätt i enlighet med 3 kap. 2 § ÄB. Har den efterlevande maken enligt tidigare exempel övertagit egendom enligt basbeloppsregeln i 3 kap. 1 § 2 st. ÄB, har särkullbarnet rätt till efterarv i efterlevande makens kvarlåtenskap. Efterarvsrätt kan även förordnas särskilt genom testamente. Om den först avlidne maken genom testamente satt in viss person (fysisk eller juridisk) att vara efterarvinge när den efterlevande maken gått bort, gäller det både före legala efterarvingar men även om det inte finns några legala efterarvingar alls.⁵⁷ Gemensamt för dessa situationer är att det är avgörande för

⁵⁶ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del I*, s. 68.

⁵⁷ Brattström & Singer, *Rätt arv*, s. 104.

efterarvsrätten huruvida den efterarvsberättigade redan har fått ut hela eller delar av sitt arv.⁵⁸ Exempelvis en gemensam bröstarvinge som vid tiden för den först avlidne får ut hela dennes arv p.g.a. att den efterlevande maken gör ett arvsavstående. I den situationen är bröstarvingen inte längre efterarvinge.⁵⁹ Ett särkullbarn som inte gör ett arvsavstående till förmån för den efterlevande maken enligt 3 kap. 9 § ÄB och därmed får ut hela sin arvslott är inte heller efterarvinge. Skulle i samma situation maken däremot få ut viss del enligt basbeloppsregeln skulle det finnas en efterarvsrätt enligt viss kvotdel.⁶⁰

3.3 Dösbodelägare och kallelse

Vad gäller efterarvsrätten finns det också vissa regler vad gäller dödsbon och bouppteckning. Vissa regler har nämnts men de kan för tydlighetens skull nämnas mer sammanställt. I 18 kap. ÄB finns regler om allmänna bestämmelser i dödsbon. 18 kap. 1 § 3 st. stadgar att den som är efterarvsberättigad inte är dösbodelägare i dennes dödsbo vari rätten grundar sig. Efterarvingen är istället dösbodelägare i dödsboet efter den vars rätt har förskjutit efterarvingens rätt till arv.

I 20 kap. ÄB stadgas rätten vad gäller bouppteckning och dödsboanmälan. Enligt 2 §, samma kapitel och lag, ska alla dösbodelägare kallas till förrättningen efter den avlidne. Finns det efterarvingar, ska de som är närmast att ta arv enligt turordningsreglerna, också kallas till bouppteckningen.

Det här innebär att när en person, som har en make med vilken hen har ett gemensamt barn samt att den avlidne har ett särkullbarn, går bort blir både maken och särkullbarnet dösbodelägare samtidigt som det gemensamma barnet blir efterarvinge. Särkullbarnet får enligt 3 kap. 1 § ÄB ut hela sin

⁵⁸ Se 3 kap. 2 § 2 st. ÄB.

⁵⁹ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del I*, s. 68.

⁶⁰ Då kvotdelsproblematik och beräkning inte omfattas av denna uppsatts kommer det inte heller att utvecklas här. Information om detta får sökas på egen hand vid intresse.

arvslott efter föräldern. När den efterlevande maken sedermera går bort har särkullbarnet inte något rätt till efterarv och blir enligt 20 kap. 2 § inte kallad till förrättningen. Det gemensamma barnet är nu ensam dödsbodelägare och får vid den efterlevande makens bortgång ut såväl arvet efter den sist avlidne som efterarvet efter den först avlidne föräldern. Skulle särkullbarnet vid den först avlidne makens bortgång istället gjort ett arvsavstående enligt 3 kap. 9 § ÄB till förmån för den efterlevande maken hade hen också varit efterarvinge i boet efter den först avlidne för att därefter bli dödsbodelägare i den sist avlidne makens dödsbo. Då hade hen också blivit kallad till förrättningen enligt 20 kap. 2 § ÄB.⁶¹

Slutligen får det nämnas de specialfall där flera personer hävdar sig vara dödsbodelägare, i vissa fall direkt i strid med varandra. I sådana fall kan, enligt praxis, det utses såväl dubbla som provisoriska dödsbodelägare. I NJA 1971 s. 109 tilläts efterlevande make (det var tvist om huruvida hen var efterlevande make) att bli provisorisk dödsbodelägare för att kunna bestrida utnämmandet av boutredningsman. I två andra mål gällde det pågående tvister om vilka som skulle anses vara de riktiga dödsbodelägarna. Där tilläts det finnas dubbla dödsbodelägare tills det att tvisten löstes och så länge det fanns viss utsikt till framgång för den sökande.⁶²

3.4 Testamente och tolkning

För denna uppsats skull, vad gäller behovet av teori inför analysdelen, saknas behov av grundläggande testamentsrätt. Av den anledningen kommer delar såsom habilitet, upprättande, bevittning och återkallelse inte att beröras särskilt.⁶³

När det kommer till tolkning av testamente återfinns de primära reglerna i 11 kap. ÄB. Förutom 11 kap. finns det andra tolkningsregler utspridda i

⁶¹ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del II*, s. 29f och 155f.

⁶² Se domarna NJA 1995 s. 148; Kammarrätten i Sundsvalls dom 2701–03, 2004-12-06.

⁶³ Läs gärna Agell, *Testamentsrätt – En lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*, om ni som läsare vill uppfriska kunskaperna om dessa delar.

ärvdabalken, exempelvis i 7 och 12 kap. Många tolkningsregler har också uppställts genom praxis i Högsta domstolen. Alla tolkningsregler går att dela upp i två kategorier, 11 kap. 1 § ÄB och övriga. 11 kap. 1 § ÄB är det lagrum som ger uttryck för ”viljeprincipen”. Det innebär att om det i det enskilda fallet går att utröna testators vilja är det den som gäller. I det fallet får övriga paragrafer i 11 och 12 kap. ge vika då 11 kap. 1 § har företräde.⁶⁴ Den här tolkningsregeln går så långt att den i princip kan sägas stå över det skrivna ordet. En skriven viljeförklaring i ett testamente kan nämligen omtolkas, om det går att utröna en testators faktiska vilja som står i strid med det skrivna ordet.⁶⁵ Går det inte genom tolkning i första hand utröna testators faktiska vilja lämnas det i lagrummet även utrymme för att tolka testators hypotetiska vilja. Detta kan vara något som kan behöva göras när det exempelvis har gått lång tid mellan förordnandet och tillämpningen alternativt när det har skett omständigheter som ändrar förutsättningarna efter upprättandet.⁶⁶ Resterande tolkningsregler i 11 kap. ÄB är underordnade 11 kap. 1 § och får alltid stå tillbaka om testators verkliga eller hypotetiska vilja kan fastställas. Dessa andra regler kan därför ses mer som presumtionsregler för tolkning av testamente. Exempel på dessa tolkningsregler är *istadarätten* i 11 kap. 6 § samt presumptionen om *accrescens* enligt 11 kap. 7 §.⁶⁷

En annan viktig tolkningsregel är den som kommer till uttryck i 12 kap. 1 § ÄB och som handlar om vilken ägandeform en testamentstagare får genom testamentet. Paragrafen är tekniskt krånglig och svårt uppbyggd men ska förklaras här. Förutsättningar måste vara de att en efterlevande make ärver såsom legal arvinge eller universell testamentstagare. Om det då är uppställt en föreskrift om sekundosuccession i testamentet gäller reglerna i 3 kap. ÄB. Det vill säga maken ärver endast med fri förfoganderätt enligt 3 kap. 2 § 1 st. Har det enbart föreskrivits att maken ska äga med full äganderätt gäller det. Full äganderätt gäller även i det fall testator inte gjort något

⁶⁴ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del I*, s. 355.

⁶⁵ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del I*, s. 309f.

⁶⁶ Agell, *Testamentsrätt – En lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*, s. 69ff.

⁶⁷ Agell, *Testamentsrätt – En lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*, s. 84ff.

förordnande om äganderätt och inte heller något förordnande om sekundosuccession, 12 kap. 1 § *e contrario*. Fortsatt gäller att om testator tillerkänt maken full äganderätt, samtidigt som hen har gjort förordnande om sekundosuccession, gäller det sistnämnda förordnandet och äganderätten blir tolkningsvis fri förfoganderätt.⁶⁸ Oavsett ägandeform genom testamente eller tolkning gäller inte testamentet i detta avseende mot reglerna om laglott.⁶⁹

En annan viktig sak vad gäller äganderättsformuleringarna är vad de har för rättsliga effekter. Rättsverkningarna av begreppet full äganderätt i ett inbördes testamente mellan makar prövades i NJA 1950 s. 483. I detta rättsfall slog Högsta domstolen fast att om efterlevande make genom testamente ärver med full äganderätt innebär det att den legala efterarvsrätten för den först avlidnes arvingar sätts ur spel. När den efterlevande maken sedermera går bort är det alltså enbart dennes arvingar som ärver. Rättsfallet är kritiserat från många håll men har även upprätthållits i senare rättsfall.^{70,71}

3.5 Inskränkning i testationsrätten samt laglottsskydd

Tidigare har berörts vissa regler om inskränkningen i testationsrätten, nämligen de som följer av 3 kap. 2 § 1 st. ÄB. Lagrummet stadgar att om en make ärver med fri förfoganderätt får den inte genom testamente förfoga över egendomen som efter dennes död ska tillfalla den först avlidna makens arvingar (efterarvingarna).⁷² En annan del i detta är det skydd som bröstarvingar erhåller genom reglerna om laglott. Laglotten utgör hälften av den arvslott en bröstarvinge hade haft rätt till enligt lag, 7 kap. 1 § ÄB.

⁶⁸ Agell, *Testamentsrätt – En lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*, s. 32; NJA 1950 s. 488.

⁶⁹ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del I*, s. 351.

⁷⁰ Angående kritiken mot rättsfallet se Agell, *Testamentsrätt – En lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull*, s. 93f; Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del I*, s. 356f.

⁷¹ Se NJA 1993 s. 145.

⁷² Se avsnitt 3.2 ovan.

Regeln innebär att föräldern till bröstarvingen, tillika testatorn, inte har rätt att testamentera bort mer än 50 % av sina tillgångar. Gör testator det har bröstarvingen möjlighet (och måste för att få rätt) att påkalla jämkning av testamentet enligt 7 kap. 3 § 1 men. ÄB.⁷³ Om det görs måste dock bröstarvingen avräkna på sin laglott sådant hen fått genom testamentsförordnande samt sådana gåvor hen fått som förskott på arv, 7 kap. 2 § ÄB. Det innebär att lagstiftaren tillsett att rättvisa ska uppnås mellan bröstarvingar samt mellan bröstarvingar och andra testamentstagare. Om egendomen bröstarvingen erhållit genom gåva eller testamente uppgår till en större kvotdel än laglottsskyddet kan inte mer erhållas med stöd av reglerna om laglott. Något som däremot inte ska räknas in i laglotten som huvudregel är utfallande försäkringsbelopp med förmånstagarförordnande till förmån för bröstarvingen.⁷⁴

Utöver det nyss nämnda finns det även något som kallas ”förstärkt laglottsskydd”. Det gäller när en förälder gett bort gåvor till andra än bröstarvingen (även om gåvorna kan ha varit till en annan bröstarvinge) och det har skett på sådant sätt att det är att likställa med testamente, 7 kap. 4 § ÄB. Det handlar med andra ord om gåvor som är avsedda att fungera som fördelning av egendom inför någons bortgång på samma sätt som testamente gör efter ens död. Notera väl att syftet med gåvan inte behöver vara att beröva en bröstarvinge sin rätt till laglott, bara att det sker är illa nog. När så har skett ska gåvans värde tillräknas kvarlåtenskapen för att sedan kunna beräkna laglottskvoten. Skulle det sedan saknas tillräckliga medel för att täcka laglotten kan gåvomottagaren bli skyldig att återbära gåvan eller ersätta dess värde. Det som här räknas som gåva är inte bara rena penninggåvor utan även övriga rättshandlingar där det finns ett överhängande benefikt inslag, exempelvis försäljning av fastighet under taxeringsvärdet.⁷⁵

⁷³ Brattström & Singer, *Rätt arv*, s. 113.

⁷⁴ Brattström & Singer, *Rätt arv*, s. 115.

⁷⁵ Brattström & Singer, *Rätt arv*, s. 117ff.

4 NJA 1975 s. 302

4.1 Inledning

Utöver försäkrings- och arvsrätten som beskrivet i kapitel två och tre är detta rättsfallet från Högsta domstolen en del av kärnan i frågeställningen om efterarvsrätten i förmånstagarförordnande. När domen föll 1975 fanns det, precis som nu, inga i lag stadgade regler om sekundosuccession vad gäller makes förmånstagarförordnande. Arvsrättsligt fanns regler i dåvarande

3 kap. 1 § ärvdabalken om efterarvsrätt efter make till förmån för arvingar i andra parantelen.⁷⁶ Men i dåvarande GFAL stadgades ingenting om efterarv. Det gjorde att frågan stod öppen när den sedermera togs hela vägen upp till Högsta domstolen.

4.2 Bakgrunden

Bakgrunden till rättsfallet var följande. Två makar sedan flera år hade vid äktenskapets ingående skrivit ett äktenskapsförord som gjorde all egendom till enskild egendom i äktenskapet. Det gällde både egendom som make hade med sig in i äktenskapet såväl som all egendom införskaffad under det. Vid den först avlidne makens död var den efterlevande maken dödsbodelägare samt att den avlidnes ena förälder och två syskon var efterarvingar. I utredningen av boet framgick att all egendom var enskild vilket gjorde att ingen bodelning gjordes, istället ärvde efterlevande make egendomen med fri förfoganderätt. Därtill utgick tre försäkringar med förmånstagarförordnande där efterlevande make var insatt som förmånstagare. Kort efter den först avlidne makens bortgång avled också den efterlevande maken. Efterlevande make efterlämnade som dödsbodelägare fyra syskon och därtill kvarstod efterarvingarna efter den först avlidne maken. Efterarvingarna hävdade i samband med arvskiftet att de hade en efterarvsrätt till hälften i

⁷⁶ Vid denna tiden fanns ingen efterarvsrätt för bröstarvingar då de ärvde med förtur framför efterlevande make. Fanns det bröstarvingar och inget testamente var skrivet ärvde efterlevande make ingenting.

försäkringsbeloppen som utfallit vid den först avlidne makens död. Detta bestreds av de fyra syskonen vilket också stöddes och fastslogs av den utsedde boutredningsmannen. Efterarvingarna gjorde i sin stämmningsansökan till tingsrätten gällande bl.a. två saker. Det första att förordnandet om förmånstagare var av standardtyp i försäkringarna och att det därmed inte föranletts av något aktivt val utan enbart var en passiv acceptans av den först avlidne maken.⁷⁷ Det andra att ”det finns ej anledning att antaga, att *hen* önskat utesluta sina egna arvingar från rätten till andel i försäkringsbeloppen.”⁷⁸

4.3 HD's bedömning – presumtionsregeln

Domstolen inleder med att förtydliga gällande rätt genom att i domen meddela att det står varje person som skriver ett förmånstagarförordnande fritt, att däri också skriva om sekundosuccession enligt 3 kap. ÄB ska tillämpas eller inte. De konstaterar också att både skrift i testamente samt andra omständigheter kan göra att ett förmånstagarförordnande ska tolkas åt ena eller andra hållet.⁷⁹ Vidare fastställer Högsta domstolen att regeln i 104 § 1 st. GFAL, att en försäkring med förmånstagarförordnande inte ska ingå i kvarlåtenskapen, inte kan vara avgörande för frågan om efterarvsrätt samt att regeln tillkommit av andra anledningar. Domstolen avslutar denna del med att konstatera att deras uppgift är att hitta en lösning som innebär att en regel stadgas som motsvarar vad en genomsnittlig försäkringstagare kan tänkas vilja angående efterarv. Regeln ska även i allmänhet anses vara lämplig.⁸⁰

När det kommer till domstolens bedömning kommer de fram till följande. Det som talar för att sekundosuccession inte ska föreligga är förmånstagarförordnandets nära släktskap med testamente. I testamentsrätten gäller att om testatorn inte uttryckligen förordnat om inskränkning i äganderätten

⁷⁷ NJA 1975 s. 304.

⁷⁸ NJA 1975 s. 304; Pronomen i citatet är ändrat och kursiverat av mig för att skydda de i rättsfallet berörda parterna.

⁷⁹ NJA 1975 s. 313.

⁸⁰ NJA 1975 s. 313.

gäller inte efterarvsrätten.⁸¹ P.g.a. att förmånstagarförordnandet har stora likheter med testamente anses i vissa fall att samma regler borde vara tillämpliga. Som motvikt till det synsättet framhäver domstolen vad de menar är viktiga skillnader mellan testamente och förmånstagarförordnande. De menar att ett testamentsförordnande, till skillnad från förmånstagarförordnande, i allmänhet får anses ge uttryck för begrundade och genomtänkta viljor hos testator. En testator får anses ha funderat över hur dennes kvarlåtenskap ska fördelas, inte bara i första ledet utan även i andra. Dessa välöverbärgda viljor förekommer inte i förmånstagarförordnande då försäkringstagare i det fallen bara fokuserar på den första mottagaren. I första hand vill försäkringstagaren uppnå de positiva arvsskatt effekter samt borgenärsskyddet.⁸² Med den utläggningen som stöd skapar Högsta domstolen sedan den presumptionsregel de såg som sin uppgift att finna. Domstolen stadgar att ”förmånstagarförordnande ej föranleder avsteg från reglerna om sekundosuccession.” samt att den regeln i allmänhet bör tillämpas.⁸³

4.4 Kommentarer och predjudikatvärde

Sedan domen föll år 1975 har det skett en del lagändringar inom arvs- och försäkringsrätten. Giftermålsbalken har helt omarbetats och ersatts av äktenskapsbalken, gamla försäkringsavtalslagen omarbetades och kom som ny lag år 2005. Vissa förändringar har även skett i ärvdabalken. Trots ändringen i FAL har efterarvsrätten vad gäller förmånstagarförordnande inte kodifierats, vilket innebär att det fortfarande inte finns någon annan rättskälla att vända sig till för vägledning. Ändringarna som skedde, exempelvis införandet av jämningsregeln i 14 kap. 7 § 2 st. FAL innebar inte någon förändring vad gäller detta rättsfallet, då den regeln är allmän utformad och berör inte bara förmånstagarförordnande mellan makar. I ärvdabalken har dock en viktig förändring skett sedan år 1975, nämligen

⁸¹ Se 12 kap. 1 § ÄB (samma lydelse 1975).

⁸² NJA 1975 s. 313, längst ner.

⁸³ NJA 1975 s. 314.

makars arvsrätt enligt 3 kap 1 § ÄB.⁸⁴ När rättsfallet kom förelåg endast efterarvsrätt till arvingar i andra parantelen, vilket nu har ändrats till att innefatta arvingar i första parantelen. Vad detta innebär för nutida tillämpning tvistar de lärde. Brattström & Singer verkar vara av uppfattningen att bröstarvingar inkluderas i rättsfallets presumtionsregel samtidigt som Walin & Lind verkar vara av motsatt ståndpunkt.⁸⁵ Agell tycker att det ”knappast kan råda någon tvekan om att det bör förhålla sig så” (att rättsfallet fortfarande har vägledande betydelse).⁸⁶ Oavsett vilken tolkning som anses vara den rätta, påverkar den inte prejudikatvärdet utan enbart omfattningen av det. I allmänhet nämns det inte någonstans i litteraturen att NJA 1975 s. 302 inte längre skulle vara aktuellt, vilket gör att vi med någorlunda säkerhet kan luta oss mot den slutsatsen att rättsfallet alltjämt gäller.

Högsta domstolen fastställer i domen en presumtionsregel som säger att efterarvsrätt ska antas föreligga vid förmånstagarförordnande, om inte annat framgår av förordnandet i sig eller av andra omständigheter. En annan sådan omständighet kan exempelvis vara att försäkringstagaren också har skrivit ett testamente där den testamenterar kvarlåtenskapen till sin make med full äganderätt.⁸⁷ HD angav inte i rättsfallet huruvida presumtionsregeln endast omfattade omständigheterna i det aktuella fallet eller om den skulle anses ha ett vidare tillämpningsområde. Om det ska anses ha ett vidare tillämpningsområde kvarstår dock frågan om HD anser att det finns några fasta parametrar, några omständigheter som måste ingå för att presumtionsregeln ska kunna användas. Den frågeställningen har inte besvarats men kommer att bemötas av mig i den kommande analysen.

⁸⁴ Ändrade lydelse genom lagarna SFS 1987:231 och 2010:1205.

⁸⁵ Brattström & Singer, *Rätt arv*, s. 135; Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 392.

⁸⁶ Agell, Anders, *Den nya arvsrätten och metoderna för dess tolkning*, SvJT 1990 s. 45.

⁸⁷ Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, del II*, s. 392.

5 Analys

5.1 Inledning

Innan jag går vidare med analysen skulle jag vilja påminna om och förtydliga de faktiska frågorna jag arbetar med. Det är tre huvudsituationer jag har utgått ifrån för att illustrera några av de situationer där det arvsrättsligt inte utgår något arv men där det ändå kan finnas en livförsäkring med förmånstagarförordnande.

Första situationen är den när den först avlidne maken gick bort före år 1988 och den efterlevande maken erhöll hela kvarlåtenskapen genom bodelning p.g.a. basbeloppsregeln i 13 kap. 12 § 2 st. GB. Den andra situationen är den när det enbart finns särkullbarn efter den först avlidne maken och inget skrivet testamente. I det fallet ärver särkullbarnet allt. Situation tre avser tillfället när det vid tiden för den först avlidne makens bortgång finns större skulder än tillgångar och att dödsboet därmed är ett så kallat bristbo.

5.2 Den uttryckliga sekundosuccessionen

Den som tecknar en livförsäkring, och som komplement till den förordnar om förmånstagare genom namn eller benämning, har alla möjligheter att förordna om sekundosuccession. Formkraven och restriktionerna vad gäller förordnandet av förmånstagare, har gjorts av den anledningen att lagstiftaren ville mana till eftertanke inför vad lagstiftaren tycker är ett stort och viktigt val. Regleringen gjordes som ett skydd för försäkringstagaren gentemot sig själv för att inte alltför lättvindigt kunna utse eller ändra förmånstagare. Exempelvis kan försäkringstagaren inte förordna om förmånstagare genom testamente.⁸⁸ HD bemötte frågan om skillnaderna mellan förmånstagarförordnande och testamente i sina domskäl i NJA 1975 s. 302. Det var till och med en stor del av den grund domstolen lutade sig mot i argumentationen beträffande sekundosuccessionens vara eller icke vara. I

⁸⁸ Se avsnitt 2.2.

skälen anger HD att det får anses vara mer regel än undantag att när det kommer till testamentariska förordnanden så är dessa väl genomtänkta och bearbetade. Inte bara vad gäller i första ledet utan även på längre sikt, det vill säga vad som ska hända med egendomen när det kommer till efterarv. Samtidigt anges att så inte är fallet vad gäller förmånstagarförordnande. I de fallen tänker försäkringstagaren inte längre än det första ledet.

Enligt min åsikt är grunderna till den ståndpunkt Högsta domstolen i denna del kommer fram till högst tveksam. Jag utgår från att domstolen syftar på en hypotetisk genomsnittlig person som besitter normal begåvning och normalt juridiskt kunnande. När en sådan person i det vanliga livet dels skriver sitt testamente och dels tecknar en livförsäkring med förmånstagarförordnande har jag svårt att förstå varför dessa situationer skulle skilja sig väsentligt åt vad gäller vilka överväganden som sker. En person som inte har någon direkt kunskap och vetskap om efterarvsrätten skulle således inte beakta den i någon av situationerna. Å andra sidan skulle en person som är medveten om reglerna och effekterna ta dem i beaktande, inte bara när hen skriver sitt testamente utan även vid förordnandet av förmånstagarförordnande. Skillnaden som skulle kunna uppstå är den att ett testamente i de flesta fall skrivs under medverkan av en jurist. I den situationen ligger det nära till hands att den konsulterande juristen tar upp frågan om efterarvsrätt. På så vis är det emellertid inte direkt testator som gör välövervägda val mer än att hen blir lotsad fram till reglerna och får välja mellan efterarv eller inte efterarv. I detta sammanhang kan också i och för sig nämnas att de flesta kompetenta testamentkonsulterande jurister under en konsultation inte bara bör behandla frågan om testamente. Det bör tillhöra vanligheten att fråga väcks angående resterande delar som kan vara av vikt, exempelvis behovet av framtidsfullmakt, huruvida de olika pensionssparandena har efterlevandeskydd, om livförsäkringar är tecknade och då hur kunden har gjort med förmånstagarförordnande. Detta kan inte förutsättas men det får av domstolen anses vara en grov generalisering att säga att den ena situationen är så pass mycket mer övervägd än den andra när det gäller en och samma person. Skulle den allmänna uppfattningen

istället vara att en person ägnar lika mycket tanke och överväganden när det gäller förmånstagarförordnande som testamente skulle det kunna ge den effekten att det ansågs vara upp till försäkringstagaren att faktiskt förordna om sekundosuccession. Om inte skulle, tvärtom vad HD anger i domskälen, tolkningsregeln som ställs upp i NJA 1950 s. 483 kunna vara tillämplig även vad gäller förmånstagarförordnande. Det vill säga, om inget förordnande görs om sekundosuccession, är huvudregeln att egendomen erhålls med full äganderätt.

Men låt säga att Högsta domstolen har fog för sitt ställningstagande att personer vid upprättande av testamente har gjort väl avvägda beslut om sin kvarlåtenskap. Som nämnt går det inte att ändra ett förordnande om förmånstagare via testamente, dock går det att använda testamentet vid tolkning av ett förmånstagarförordnande för att komma fram till vad som ska gälla i fråga om sekundosuccession.⁸⁹ HD anger denna tolkningsmöjlighet särskilt i sina skäl som en möjlighet att göra avsteg från presumtionsregeln. Domstolen tar upp fallet att en försäkringstagare också har skrivit ett testamente och hen i testamentet har testamenterat all egendom till sin make med full äganderätt. I den situationen menar HD att det ligger nära till hands att också tolka förmånstagarförordnandet som att sekundosuccession inte avsetts.⁹⁰ Här vill jag dock tänka ett steg längre. HD menar att ett testamente är så pass välövertäget att det kan antas vara den faktiska genomtänkta viljan. Det borde då kunna förutsättas att en testator föreskriver i sitt testamente huruvida en efterarvsrätt ska föreligga eller inte. Om det inte föreskrivs gäller enligt testamentsrätten presumptionen för full äganderätt enligt praxis.⁹¹ Tolkningsvis bör då slutsatsen kunna dras att i de fall det finns ett testamente kommer det alltid att föreligga en stark indikation för huruvida det ska tolkas in efterarvsrätt i förmånstagarförordnandet eller inte (det kan ju i vissa fall föreligga andra starka omständigheter). När efterarvsrätt är föreskrivet i testamentet tolkas

⁸⁹ Se avsnitt 2.2 och 4.4.

⁹⁰ Se NJA 1975 s. 314.

⁹¹ Se NJA 1950 s. 483.

förmånstagarförordnandet på samma vis. Är det däremot föreskrivet att efterarv inte ska gälla, eller att det inte är föreskrivet över huvud taget, ska efterarv vad gäller förmånstagarförordnandet inte anses föreligga.

I alla fall det finns ett förordnande om efterarv vad gäller förmånstagare, uttryckligen eller tolkningsvis, anses det gälla. Om synen ändrats vad gäller testamente och förmånstagarförordnande till det sätt jag precis beskrivit, skulle en större mängd ärenden kunna anses ha ett förordnande om efterarv. Då hade det inte spelat någon roll huruvida det utgått arv eller inte, då hade det funnits ett försäkringsrättsligt förordnande om sekundosuccession. Det hade då oberoende av situationen vad gäller arvsrätten, alltså om någon av de tre situationerna nämnda i avsnitt 5.1 förelegat, funnits en efterarvsrätt i själva försäkringsersättningen.

Oavsett om ovan nämnda problematik skulle leda till en viss ökad klarhet i fler fall återstår problemet med alla de fall där det finns ett förmånstagarförordnande genom ett standardvillkor och inget skrivet testamente. När inget aktivt val görs och försäkringstagaren istället passivt accepterar den av försäkringsbolaget valda förmånstagarordningen, saknas i princip helt tolkningsmöjligheter vad gäller efterarv. Det måste även för dessa situationer finnas en grundregel för huruvida efterarv ska föreligga.

5.3 Vad väger emot efterarvsrätten?

Vad är det som talar för och emot att det ska föreligga en efterarvsrätt i försäkringar då inget arv utgår? Inledningsvis kan beröras omständigheterna i rättsfallet NJA 1975 s. 302. Som tidigare nämnt uttalade sig inte HD huruvida det fanns några fasta omständigheter som måste föreligga för att presumptionsregeln skulle vara tillämplig.⁹² En sådan omständighet är för vilka efterarvsrätten gäller, endast de i andra parantelen såsom var fallet i rättsfallet, eller om även första parantelen ska omfattas efter att lagen ändrats? Jag är i denna fråga beredd att ansluta mig till Agell och

⁹² Se ovan avsnitt 4.4.

Brattström/Singer, nämligen att efterarvsrätt till första parantelen jämväl föreligger. Anledningen till att första parantelen inte hade efterarvsrätt 1975 var att bröstarvingar ärvde före make vid den tiden. Av den anledningen fanns ingen möjlighet till efterarv vilket gjorde att de inte innefattades av presumtionsregeln i NJA 1975 s. 302. När lagen ändrades till att make ärvde före gemensam bröstarvinge är det endast naturligt att även de inkluderas. Annars föreligger situationen att föräldrar och syskon har bättre rätt till ett förmånstagarförordnande än bröstarvingar när det kommer till efterarv enligt presumtionsregeln.

En annan faktor i det nu berörda rättsfallet är den omständigheten att den efterlevande maken hade tagit arv efter den avlidne maken. Kan det vara en sådan omständighet som måste föreligga för att presumtionsregeln ska gälla? I alla nämnda situationer vad gäller efterarvsrätt föreligger den situationen att en make ärver kvarlåtenskap med ”förtur” framför bröstarvingen. Hela den legala grunden i 3 kap. 2 § ÄB bygger på att en make med stöd av 3 kap. 1 § ÄB har tagit arv. Arvet kan ha varit hela beloppet men kan också ha varit en kvotdel såsom när laglott betalas ut eller basbeloppsregeln används. Då har make ärvt viss del och denna del ska sedan ärvas av bröstarvinge. Även ordagrant framgår i lagtexten vad som är det essentiella i regeln om efterarv, ”[...] tillfalla dem som då har den bästa arvsrätten efter den först avlidna maken.”⁹³ Den bästa arvsrätten. Med en snabb överblick över reglerna om efterarv generellt kan konstateras att det finns en legal rätt till efterarv enligt 3 kap. 2 § ÄB. Det finns en testamentarisk rätt till efterarv enligt 12 kap. 1 § ÄB. Det finns en försäkringsrättslig rätt till efterarv enligt praxis vari arv också utgått. I alla dessa fall är den gemensamma nämnaren att det utgått ett arv. Att därifrån dra slutsatsen att det borde finnas en rätt till efterarv i en situation som inte har stöd i lag, inte är omnämnd i förarbeten, inte är uttryckt av försäkringsstagaren och där det inte heller finns ett arv att göra anspråk på till vilken man kan knyta en efterarvsrätt, det är på gränsen till långsökt. Högsta

⁹³ Se 3 kap. 2 § 1 st. 1 men. ÄB.

domstolen formulerar sig på ett intressant sätt när de ska beskriva frågan de står inför, ”Frågan är [...] försäkringsbeloppen skall anses utgöra sådan egendom som omfattas av första avlidne makens efterarvingars arvsrätt [...]”.⁹⁴ Högsta domstolen hade kunnat formulera sig på andra sätt vilket hade gett andra innebörder. De skulle kunna formulera frågan så att den berörde huruvida det finns en efterarvsrätt i försäkringsbeloppen som sådana. Eller huruvida det ska anses finnas en försäkringsrättslig efterarvsrätt. Istället väljer HD att benämna det som att försäkringsbeloppet ska anses utgöra *sådan egendom* som omfattas av först avlidne makens efterarvingars *arvsrätt*. Även här förekommer den legala grunden, arvet. Om det inte finns ett arv, kan det verkligen finnas efterarv?

Vi undersöker de i exemplen upptagna situationerna, låt oss börja med den första situationen att särkullbarnet redan fått ut hela sitt arv då hen var enda barnet till den avlidne samt att inget testamente var skrivet till förmån för maken. I detta fall har maken inte tagit arv över huvud taget. Det enda arv som utgått är det till särkullbarnet självt. Den enda möjliga efterarvsrätten, skulle således kunna härledas till det egna arvet vilket inte är en rimlig följd. Om en efterarvsrätt skulle anses föreligga i försäkringen skulle den behöva ha en egen bäring såsom om det hade funnits en försäkringsrättslig efterarvsrätt. Skatteverket är av uppfattning att så inte är fallet. 2005 gjorde Skatteverket ett rättsligt utlåtande där de konstaterade att frågeställningen var rent civilrättslig vilket gjorde att det inte ankom på Skatteverket att pröva frågan. Istället var Skatteverkets bedömning angående vilka som skulle anses vara dödsbodelägare. Då var deras ställning att den som hävdade efterarvsrätt också skulle vara dödsbodelägare med stöd av NJA 1971 s. 109.⁹⁵ Detta ställningstagande ersattes 2013 av Skatteverkets handlednings-bok för bouppteckningsärenden. Där har Skatteverket ändrat ståndpunkt och brutit ut situationen när ett särkullbarn vid första makens bortgång fått ut hela sitt arv. Det anges i avsnitt 7.2.5. att särkullbarnet i den

⁹⁴ Se NJA 1975 s. 312.

⁹⁵ Skatteverkets ställningstagande dnr 131 655305-05/111, *Kallelse av efterarvingar vid förmånstagarförvärv*, 2005-12-14

situationen inte längre har rätt till efterarv, inte är dödsbodelägare, inte ska kallas till förrättningen och inte heller ska antecknas i bouppteckningen efter den sist avlidne maken.⁹⁶ Denna ståndpunkt upprätthåller sedan Skatteverket i sin rättsliga vägledning på deras hemsida.⁹⁷

Den andra situationen är den när det föreligger ett bristbo. När skulderna är större än tillgångarna finns det inget att ärva.⁹⁸ Även denna situation sammanfattar Skatteverket väl, ”Om det inte finns något att ärva finns det inte heller någon rätt till efterarv [...]”.⁹⁹ Även här gäller alltså att det måste finnas en försäkringsrättslig efterarvsrätt, någon laglig följd till efterarv i försäkringen går inte heller här att finna.

Den tredje situationen är den med basbeloppsregeln före år 1988. Av de tre situationer jag använder som exempel i den här uppsatsen kan vi konstatera att denna situationen är den enda där den efterlevande maken faktiskt övertar egendom som skulle ha ärvts av bröstarvingen. Inte i någon av situationerna ovan har den efterlevande maken erhållit någon egendom utöver försäkringen. I situation ett får särkullbarnet ut hela arvet (vilket kan uppgå till X antal kronor i värde), i situation två får ingen part ut något värde ur kvarlåtenskapen då värdet går åt att betala av delar av skulderna. I den tredje situationen är det dock på det viset att det finns tillgångar (om än små) men den efterlevande maken har erhållit hela värdet genom bodelning. Reglerna om efterarv avsåg just den situationen, att en make erhöll något med ”förtur i tid” framför bröstarvingen. Varför skulle reglerna om efterarv då inte vara tillämpliga i denna situation? Den främsta anledningen enligt mig är att det i denna situationen, precis som tidigare, inte utgår något arv. Om det inte utgår något arv kan det inte heller finnas en *efterarvsrätt*. Innan

⁹⁶ Skatteverket 460 utgåva 3, *Handledning för bouppteckningsärenden m.m.*, 2013-04-17, s. 64.

⁹⁷ <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2017.3/340782.html>.

⁹⁸ Här avser frågan ett verkligt bristbo. Det finns för framställningens skull ingen anledning att ta i beaktande dolda övervärden. Dolda övervärden handlar endast om vilka värden som ligger till grund för bristboet, bouppteckningsvärdena eller verkliga värdena. Här avser jag sagt verkliga bristbon.

⁹⁹ <https://www4.skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2017.3/340779.html#h-Inget-efterarv-om-skulderna-ar-storre-an-tillgangarna>.

ett arvskifte ska ske ska en bodelning förrättas. En bodelning är en äktenskaplig regel enligt äktenskapsbalken, eller för den tiden giftermålsbalken. När en bodelning görs fördelas på intet sätt någon kvarlåtenskap. Av naturliga skäl kan det för ett särkullbarn kännas så, särskilt om föräldern till särkullbarnet var den rikare parten. Men det förändrar inte situationen att det är en skyddsregel för make när äktenskapet upplöses. Lagstiftaren tyckte såväl då som nu att en make har rätt till ett visst ekonomiskt grundskydd, vilket var ett värde upp till fyra pbb. Innan år 1988 var, som nu upprepat flertalet gånger, basbeloppsregeln en bodelningsregel vilket gjorde att den efterlevande maken i bodelningen övertog hela det gemensamma boet om värdet var tillräckligt lågt. Till det följde en lagregel i 3 kap. 7 § ÄB som uttryckligen sa att om sådant övertagande skett ska reglerna om efterarvsrätt i 3 kap. ÄB inte gälla för egendomen i boet efter den sist avlidne. När en person avlider är lagen tillämplig så som den såg ut vid dödstillfället. Även om lagen har ändrats och efterarvet först diskuteras när den sista maken avlider, är efterarvsrätten baserad på den först avlidne och reglerna som var tillämpliga då. Det innebär att det för den nu aktuella situationen finns uttryckliga lagregler som enligt ordalydelsen stadgar att det inte finns någon rätt till efterarv.

5.4 Vad talar för efterarvsrätten?

Vad som talar för efterarvsrätten är tydligt, eftersom det inte finns något uttryck för den någon annanstans än i presumtionsregeln. Dock är det också presumtionsregeln i sig och Högsta domstolens bakomliggande resonemang som gör den till en effektiv hävstång. Presumtionsregeln bygger på den presumtion Högsta domstolen menar är den mest troliga lösningen en genomsnittlig person ur allmänheten hade velat ha i den nu avsedda situationen. Enligt min åsikt stämmer denna presumtion nog i hög grad med verkligheten. Vi tar ett exempel, där vi tänker oss en person, gift med sin make. Makarna har inga gemensamma barn men personen har två vuxna barn sedan ett tidigare äktenskap och hans make har ett barn. Makarna lever ett "normalt" liv och har en gemensamt ägd och belånad fastighet. För att skydda sin make och hans fortsatta liv tecknar personen en livförsäkring

med sin make som förmånstagare. Här godtar vi Högsta domstolens ståndpunkt att någon vidare tankeverksamhet inte sker utan personens enda anledning till åtgärden är att skydda sin make vid sin eventuella bortgång. Därefter avlider personen och maken får ut sin försäkring om en miljon kronor och kan därmed bo kvar i fastigheten och leva vidare precis så som personen ville. Därefter avlider den efterlevande maken. Därmed försvinner också det skyddsbehov den efterlevande maken hade och i förlängningen hela anledningen till försäkringen och förmånstagarförordnandet. Skulle en person i detta skedet, i normalfallet, helst se att hela försäkringsersättningen tillfaller någon annans barn vilket gör att den egna släkten helt skärs av eller skulle personen vilja att hens egna försäkringspengar inte alls ska tillfalla makens särkullbarn utan att hen hade velat främja sina egna? Som en generell regel tror jag tveklöst att en person i denna situationen hade velat att pengarna återvände till sina egna barn. Det är också precis det här Högsta domstolen kommer fram till i sin presumtionsregel. De presumerar att en försäkringstagare, som ställs inför frågan om sekundosuccession vid tecknandet av försäkringen, generellt hade valt att den legala arvsordningen skulle gälla. Det ska noteras att Högsta domstolen utgår från en hypotetisk norm. Självklart kan en person i det enskilda fallet ha helt andra viljor och åsikter. Högsta domstolen menar att det är upp till de personerna med andra viljor att förordna om sekundosuccession i förmånstagarförordnandet och på så sätt bryta presumtionen.

5.5 Jämkningsregeln

Med stöd i ovan anförda sluter jag mig till att det oavsett ståndpunkt finns uppenbara frågeställningar och problem vad gäller efterarvsrätten vid förmånstagarförordnande när det inte utgår något arv. En lösningsorienterad person skulle kunna tycka att olika presumtionsregler är att ”sätta orden i munnen” i många fall. Istället skulle reglerna om förmånstagarförordnande kunna likställas vid reglerna om testamente, d.v.s. att om inget förordnande om efterarv sker är huvudregeln att det inte föreligger. Därvid skulle de bröstarvingar som känner sig förfördelade vara hänvisade till det regelverk som finns, nämligen regeln om jämkning enligt 14 kap. 7 § 2st. FAL. Om

det finns ett sätt att bevaka sin rätt, direkt uppställd i en lagregel, bör det vara upp till var och en att också agera därefter.

Problemet med regeln i fråga, särskilt i förhållande till det aktuella problemet, är flera. Som beskrivet i avsnitt 2.4.2. ger jämkningsregeln en möjlighet för bröstarvinge att föra talan direkt mot efterlevande maken för att jämka ett förmånstagarförordnande vars utfall anses oskäligt. Problemet med jämkningsregeln är dess bedömningsgrunder, vilka var *skälen till förmånstagarförordnandet* samt *ekonomiska förhållanden*. De ekonomiska förhållandena gäller både maken och bröstarvingen. För att nå framgång med jämkningsregeln måste det föreligga ett ekonomiskt stödbehov. Samtidigt får det inte föreligga ett ekonomiskt stödbehov som är större hos den efterlevande maken. Möjligheten att vinna framgång med en talan om jämkning, utan att det föreligger ett behov av ekonomiskt stöd, anses vara mycket liten.

Låt oss lyfta blicken ett ögonblick, hur ser ett normalfall ut när det kommer till arvsögonblicket? Medellivslängden för kvinnor var 2015 mellan 80 och 84 år beroende på kön.¹⁰⁰ En person i ca 80 års åldern kan förutsättas ha barn som då är ca 50–60 år gamla. Majoriteten av personerna i vårt samhälle, i åldrarna 50–60, får antas vara vanliga vuxna förvärvsarbetande människor. En vuxen, förvärvsarbetande person, har sällan sådant behov av hjälp med försörjningen att det skulle gå att hävda i domstol. Det följer även direkt av förarbetena att de situationerna i princip är uteslutna.¹⁰¹ Skulle visst behov föreligga skulle i flertalet fall det ekonomiska stödbehovet vara större hos en 80-årig pensionär. Kontentan av lagrummet samt uttalandena i propositionen är att det är mycket svårt att vinna framgång med jämkning om det inte föreligger just den situationen att bröstarvingen har ett faktiskt ekonomiskt stödbehov samt att det inte är större än den efterlevande makens. Föreligger istället omständigheter vad gäller skälen till

¹⁰⁰ https://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Artiklar/Hog-medellivslangd-i-Sverige/#

¹⁰¹ Prop. 1986/87:86 s. 105.

förordnandet som i sig är klandervärda är det en möjlig väg till framgång.¹⁰² Antalet sådana fall är förmodat något färre och bröstarvingen måste fortfarande kunna bevisa den systematiska förfördelningen.

En annan aspekt vad gäller jämkning av förmånstagarförordnande är att det bara gäller jämkning av själva försäkringsersättningen i realtid. Det innebär att det inte går att föra en talan om jämkning av ett förordnande att innefatta ett förordnande om sekundosuccession. En bröstarvinge som anser sig ha rätt till efterarv i försäkringen men inte har några grunder för jämkning så som situationen ser ut nu, har inte heller några möjligheter att få igenom jämkning vad gäller efterarv eftersom det inte innefattas av regeln. Egentligen har alltså inte möjligheten till jämkning något att göra med frågan om efterarv. Jämningsmöjligheten påverkar på så sätt att frågan om efterarv kan göras till en nullitet om bröstarvinge skulle vinna framgång med en talan om jämkning. Men för de fall hen inte gör det, ger inte 14 kap. 7 § 2 st. FAL någon möjlighet att bevaka hens rätt i fråga om efterarv. Det anförda gör att jämningsregeln i förhållande till frågan om sekundo-succession påverkar i mindre utsträckning än vad först kan förmodas. Regeln må på ytan se bra ut och erbjuda ett skydd vad gäller förmånstagarförordnanden, men när det gäller de nu behandlade frågorna är det bara i undantagsfallen den verkligen kan tillämpas.

5.6 Laglott

En bröstarvinge vars rätt har blivit kränkt, oavsett om det gäller genom testamente, gåva eller andra benefika handlingar har alltid kunnat luta sig mot reglerna om laglott. Så även vad gällde försäkringsersättningar före 1988. I och med jämningsregeln i 14 kap. 7 § 2 st. FAL är denna möjlighet inte längre lika säker, eventuellt finns den inte alls. Laglottsskyddet enligt 7 kap. 3 § ÄB försvann i och med förändringen, bröstarvingar blev istället hänvisade till jämningsregeln. Det som kvarstår är frågan huruvida en bröstarvinge kan hävda förstärkt laglottsskydd enligt 7

¹⁰² Se NJA 1995 s. 423.

kap. 4 § ÄB när fråga gäller ett oåterkalleligt förmånstagarförordnande. Ett oåterkalleligt förmånstagarförordnande, där inget vederlag utgått, påminner på många sätt en sådan benefik handling som avses i paragrafen. I NJA 1948 s. 232 ansågs 7 kap. 4 § ÄB vara tillämplig på ett sådant förordnande. Det är dock svårt att veta huruvida detta kan anses vara tillämpligt då domen kom långt innan reglerna om jämkning tillkom i lagen. 14 kap. 7 § FAL är tillämplig på både återkalleliga och oåterkalleliga förmånstagarförordnande vilket gör att det finns dubbla förfaranden för att angripa en och samma rättshandling, om laglottsskyddet erkänns. Sammanfattningsvis kan nämnas att det står klart att laglottsskyddet i 7 kap. 3 § ÄB inte är tillämpligt som skydd för bröstarvinge när det gäller att angripa ett förmånstagarförordnande till förmån för efterlevande make. Vad gäller möjligheten att angripa ett oåterkalleligt förmånstagarförordnande med hjälp av det förstärkta laglottsskyddet enligt 7 kap. 4 § ÄB är det ännu till viss del oklart, men troligtvis går inte heller det. En bröstarvinge som anser sig blivit förfördelad i ett förmånstagarförordnande är hänvisad till det skydd jämkningsregeln har att erbjuda.

5.7 Kallelse

Frågeställningen för det här problemområdet innefattar till största del de materiella reglerna i 14 kap. FAL och 3 kap. ÄB tillsammans med praxis. Den mindre delen av frågan är den om dödsbodelägare och kallelse till förrättning i 18 och 20 kap. ÄB.¹⁰³ Det är min uppfattning att de förstnämnda regelkomplexen måste tillåtas ta den dominerande positionen. Med andra ord måste de försäkringsrättsliga och efterarvsrättsliga reglerna tillåtas styra reglerna om kallelse och dödsbodelägare, inte tvärtom. Resultatet skulle annars kunna bli att ett särkullbarn i en viss situation, enligt 20 kap. inte kallas till förrättningen efter den sist avlidne maken, helt i linje med lagen. Genom att inte bli kallade får de dock inte heller möjligheten att bli upplysta om den aktuella frågeställningen. Ett särkullbarn som inte får reda på sin eventuella rätt har mycket stora svårigheter att

¹⁰³ Se avsnitt 3.3. ovan.

också bevaka den rätten genom att exempelvis få sin sak prövad i domstol. Det här är även ett problem ur rättsutvecklingssynpunkt. När en fråga av den här digniteten finns, med så stor del av osäkerhet, är det i rättsutvecklingens intresse att målen blir prövade för att en av dessa situationer ska kunna bli prövade av Högsta domstolen i ljuset av NJA 1975 s. 302. För vanliga personer, och praktiskt verksamma jurister, är det svårt att veta hur förhållningssättet ska vara då det finns blandad information att tillgå. Skatteverket tog inledningsvis ställningen att särkullbarnen måste bli kallade för att kunna bevaka sin rätt samt att möjligheten fanns att även ha dubbla dödsbodelägare.¹⁰⁴ Därefter ersattes det ställningstagandet med Skatteverkets handledningsbok vari Skatteverket ändrats sig just för den situation att ett särkullbarn fått ut hela sitt arv vid första makens bortgång.¹⁰⁵ Skatteverkets stöd för detta ställningstagande är en mening i Walin & Linds Ärvdabalken – en kommentar.¹⁰⁶ Oaktat Walin & Linds ställning inom ärvdarätten är det väl svagt att luta hela sitt ställningstagande mot denna enda åsikt. Jag anser istället att frågeställningen inom efterarvsrätten måste bli ledande vad gäller kallelse av (eventuella) dödsbodelägare. Är den rättsliga ställningen inte utredd måste tillfälle ges var och en som befinner sig i en av dessa situationer att bevaka sin rätt. Ett särkullbarn bör enligt min mening bli kallad till en förrättning. Först därefter kan ställning tas till den av Högsta domstolen öppnade möjligheten att utnämna dubbla eller provisoriska dödsbodelägare.

¹⁰⁴ Skatteverkets ställningstagande dnr 131 655305-05/111, *Kallelse av efterarvingar vid förmånstagarförvärv*, 2005-12-14

¹⁰⁵ Skatteverket 460 utgåva 3, *Handledning för bouppteckningsärenden m.m.*, 2013-04-17, s. 64.

¹⁰⁶ Se Walin & Lind, *Ärvdabalken – En kommentar, Del II*, s. 392, meningen som leder upp till not 18.

6 Avslutande kommentar

Mitt mål i denna uppsats var aldrig att med fast beslutsamhet ta ställning i huvudfrågan och därmed försöka lösa det aktuella problemet. Den uppmärksamma läsaren kan däremot ha noterat en svag lutning mot det ena hållet. Här måste emellertid skiljas på allmän åsiktsbildning och juridisk tolkning av rättskällorna och därmed den juridiska slutsatsen. Som beskrivet i avsnitt 5.4. anser jag bakgrunden till Högsta domstolens presumptionsregel vara korrekt. Jag tror att ett tvärsnitt av personer som ställs inför frågeställningen huruvida de vill att deras egna barn, eller släktsida i stort, ska bli premierade före en släkt som inte är deras, kommer välja sin egen släkt först. Det gör att jag till och med tror att en extensiv tolkning av NJA 1975 s. 302, till att innefatta även de som inte tagit arv, i många fall hade lett till det mest önskade resultatet. Det har emellertid ingenting att göra med mitt juridiska ställningstagande. Efter en komplett genomgång av frågan enligt den rättsdogmatiska metoden kan jag inte komma till annan än den motsatta slutsatsen. Rättskällorna i inbördes ordning och deras stöd för frågan anser jag talar för sig själv. I lagen finns inget stöd, varken ordagrant eller tolkningsvis för efterarvsrätt i förmånstagarförordnande. I förarbetena finns heller inget som stödjer frågan. I praxis finns stöd för efterarvsrätt, men endast ett extensivt tolkningsvis stöd till efterarvsrätt när det inte utgått något arv. Det är min åsikt att prejudikatet av NJA 1975 s. 302 inte går att sträcka så långt att det även skulle innefatta situationerna där det inte utgår något arv. Det är först i doktrinen visst stöd uppkommer, men även det är i princip tolkningsvis då ingen författare, som jag har läst, har gjort en utredning i den aktuella frågan. Från det här utgångsläget anser jag att det är svårt att komma till slutsatsen att efterarvsrätt i ett förmånstagarförordnande, där det inte utgått något arv, säkert föreligger. Det gäller för alla de i uppsatsen använda situationerna. För sakens skulle vill jag dock poängtera att jag anser situationen med dödsfallet före år 1988 som den situation där det finns starkast stöd för att efterarvsrätt inte ska föreligga, detta med tanke på det direkta lagstödet mot en efterarvsätt enligt den tidigare lydelsen av

3 kap. 7 § ÄB. Vidare bör särkullbarn kallas till bouppteckningsförrättningen när den sista maken går bort. Om det inte görs fräntas de rätten att föra sin talan och rättssäkerheten skadas.

Problemet med efterarvsrätten vid förmånstagarförordnande kan lösas på två sätt. De mest fördelaktiga är att problemet uppmärksammas av lagstiftaren och att en genomgång görs av de aktuella reglerna. Då skulle lagstiftaren exempelvis kunna skapa en försäkringsrättslig efterarvsrätt som agerar oberoende av den arvsrättsliga efterarvsrätten. Då frågan går inom den del som måste kallas detaljjuridik är det antagligen mycket att hoppas på att frågan ska tas upp av lagstiftaren. Närmast till hands ligger nog att ett fall överklagas ända upp till högsta instans och att Högsta domstolen inser att NJA 1975 s. 302 har sina svagheter i förhållande till denna frågeställning. Skulle frågan prövas på nytt, med någon av denna uppsats situationer vid handen, skulle ett sådant avgörande mycket väl vara nog för att fylla upp det rättsliga hål vi nu befinner oss i.

En annan anledning till att situationen bör lösas är den ofördelaktiga position särkullbarnen hamnar i om den efterlevande maken är insatt som förmånstagare. Eftersom det tänkta skyddet med jämningsregeln och det annars vanliga skyddet genom laglotsreglerna i verkligheten inte gör mycket nytta, är ett särkullbarns bästa möjlighet att väcka talan om efterarvsrätt i försäkringsersättningen. En sådan talan är idag mycket osäker och utgången omöjlig att gissa från fall till fall. Det ligger därför i allas intresse att detta problem får en lösning, på ett eller annat sätt.

Käll- och litteraturförteckning

Offentligt tryck

Prop. 1986/87:86 Följdlagstiftning till äktenskapsbalken m.m.

Prop. 2003/04:150 Ny försäkringsavtalslag.

Skatteverket 460 utgåva 3, *Handledning för bouppteckningsärenden m.m.*, 2013-04-17.

Skatteverkets ställningstagande dnr 131 655305-05/111, *Kallelse av efterarvingar vid förmånstagarförvärv*, 2005-12-14, (karnov).

Litteratur

Agell, Anders, *Testamentsrätt – en lärobok om rättshandlingar för dödsfalls skull (3: e uppl.)*, Iustus Förlag 2003.

Bengtsson, Bertil, *Försäkringsavtalsrätt (3: e uppl.)*, Norstedts Juridik 2015.

Bengtsson, Bertil, *Försäkringsrätt – några huvudlinjer (9: e uppl.)*, Norstedts Juridik 2015.

Brattström, Margareta, & Singer, Anna, *Rätt arv (4: a uppl.)*, Iustus Förlag 2015.

Walín, Gösta, & Lind, Göran, *Ärvdabalken – En kommentar, Del I (1–17 kap.) Arv och testamente (7: e uppl.)*, Wolters Kluwer 2016.

Walín, Gösta, och Lind, Göran, *Ärvdabalken – En kommentar, Del II (18–25 kap.) Boutredning och arvskifte, försäkringar m.m. (6: e uppl.)*, Wolters Kluwer 2017.

Tidskrifter och uppsatser

Wahlgren, Peter, *Syfte och nytta med rättsvetenskapliga arbeten*, SvJT 2002 s. 293.

Jareborg, Nils, *Rättsdogmatik som vetenskap*, SvJT 2004, s. 1.

Agell, Anders, *Den nya arvsrätten och metoderna för dess tolkning*, SvJT 1990 s. 1.

Nilsson, Viktoria, *Efterarv vid makes förmånstagarförvärv – En utredning i spåren efter NJA 1975 s. 302, med särskilt fokus på särkullbarns rätt till efterarv*, Viktoria Nilsson, Uppsala, Juridiska institutionen, HT2014.

Internetkällor

https://www.scb.se/sv_/Hitta-statistik/Artiklar/Hog-medellivslangd-i-Sverige/# (besökt 2017-09-27)

<https://www4.Skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2017.3/340782.htm>
1 (besökt 2017-09-27)

<https://www4.Skatteverket.se/rattsligvagledning/edition/2017.3/340779.htm>
[l#h-Inget-efterarv-om-skulderna-ar-storre-an-tillgangarna](#) (besökt 2017-09-27)

Rättsfallsförteckning

Högsta domstolen

NJA 1948 s. 232

NJA 1950 s. 483

NJA 1950 s. 488

NJA 1966 s. 355

NJA 1971 s. 109

NJA 1973 s. 557

NJA 1975 s. 302

NJA 1976 s. 24

NJA 1982 s. 390

NJA 1993 s. 145

NJA 1995 s. 148

NJA 1995 s. 423

Kammarrätten

Kammarrätten i Sundsvalls dom 2004-12-06 i mål nr 2701-03